

Stereotipi Latvijas presē

Ilze ŠULMANE, Sergejs KRUKS

Publicēts krājumā *Latvijas mediju analīze (Daudzveidība III)*. Rīga, 2001.
Lpp. 11-50.

1 Teorētiskais un metodoloģiskais pamatojums

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādi etniskie un politiskie stereotipi sastopami Latvijas latviešu un krievu valodas presē mūsdienās. Tas dos iespēju secināt, cik lielā mērā "citu" reprezentācija veicina etnisko kopienu locekļu gatavību uz dialogu un sadarbību.

Sabiedrības saliedētību nodrošina divi faktori: strukturālais (sistēmas uzbūve) un normatīvais (sociālo aktoru adekvāti priekšstati par sabiedrību un savstarpējo mijiedarbību). Normatīvais konteksts ir sabiedriski politisko diskursu kopums, kas ir apritē sabiedriskajā sistēmā. Kopš 1970. gadiem komunikācijas pētnieki lielu uzmanību pievērš publiskajam diskursam, t.i., valodas lietošanas praksei sociāli politiskajā sfērā un tajā skaitā masu informācijas līdzekļos. Diskursa analīzes pieeja postulē, ka mediji ne tikai spēj veidot auditorijas dienas kārtību, bet arī piegādā auditorijas interpretācijas shēmas vēlamai publiskā diskursa izpratnei. Stereotipi, kā cilvēku uzskatu sistēmas sastāvdaļa, skaidro, kāpēc un kā cilvēki veido attiecības ar citiem: tāpēc, ka viņi ir, piemēram, mazāk izglītoti, ka viņiem ir mazāk tiesību. No medijiem auditorija smēļ modeļus realitātes interpretēšanai. Rietumu mediju pētnieki īpašu uzmanību velta tam, kā masu mediji negatīvi stereotipizē mazākuma etniskās grupas ziņojumos par noziedzību un sociālās kārtības laušanu, izceļot etniskās piederības saikni ar likumu neievērošanu. Minoritāšu pārstāvji neparādās publikācijās pozitīvās lomās, vai arī viņu piederība šajos gadījumos netiek izcelta. Mēs iemācāmies aizspriedumus no sarunām un mediju tekstiem, jo jāņem vērā, ka

- ▶ ne visiem indivīdiem ir ikdienas interpersonālā starpetniskā kontakta pieredze;
- ▶ ne visos gadījumos indivīdi apzinās kontakta etnisko dimensiju.

Liela loma un atbildība par stereotipu atražošanu ir politiskajām, izglītības un mediju elitēm, jo tām ir pieeja un kontrole pār lielāko daļu publisko diskursu (van Dijk 1993, 1996).

Mūsdienu Latvijā mediju (at)ražotajam diskursam ir disproporcionāli liela loma, jo vidējā līmeņa sociālās struktūras ir vāji attīstītas. Sociālajiem aktoriem nav iespēju izstrādāt kopīgus sociālos priekšstatus, kas atspoguļotu viņu reālo pieredzi. Prese ir organizēta sociāla institūcija, kurai ir daudz maz augsts diskursīvās kompetences un diskursīvo iespēju līmenis. Žurnālistiem un politiķiem ir strukturālas iespējas un leģitīmas tiesības piekļūt publiskajai sfērai un paust savu viedokli. Šādi prese kultivē priekšstatus par sociālo realitāti un definē sociālo aktoru lomas. Pēdējie, savukārt, ir spiesti izmantot savā ikdienas dzīvē šos uzvedības modeļus, jo tie pretendē uz realitātes skaidrošanas leģitimitāti. Ja piedāvātie modeļi nesakrīt ar indivīdu reālo pieredzi, indivīdi var izmantot šādas taktikas:

- ▶ dominējošo diskursu noraida ārpus diskursīvā lauka (neracionāla un destruktīva uzvedība psiholoģiskā diskomforta mazināšanai);
- ▶ dominējošo diskursu noraida diskursīvā laukā (izaicinošās priekšstatu sistēmas veidošana; konflikti tiek risināti diskusijās, salīdzinot dažādas uzskatu sistēmas);
- ▶ dominējošo diskursu pieņem, noraidot pieredzēto realitāti (izraisa sociālo pasivitāti).

Demokrātijas pamatā ir indivīdu pašorganizācija un pašpārvalde, kas notiek ar vidējā līmeņa struktūru starpniecību, tāpēc politiskajam diskursam būtu jāatbalsta priekšstats par aktīviem indivīdiem, atzīstot indivīdu intereses, viņu tiesības un kompetenci uzņemties atbildību par kolektīvajām interesēm.

Šobrīd indivīdu identifikācija veidojas divās dimensijās: (1) etniskā (latvieši - nelatvieši; pilsoņi - nepilsoņi) un (2) politiskā (pilsonis - valsts; indivīds - kolektīvs). Politiskajā diskursā abi līmeņi ir savstarpēji saistīti. Uzsvārs uz kolektivitāti implicē indivīdu sociālo izslēgšanu arī pēc etniskās piederības; uzsvārs uz etnisko piederību paredz indivīda tiesību ierobežošanu par labu valsts varai, kura politiskajā diskursā definē sevi kā etniskās identitātes "sargu". Saistot nāciju tikai ar etnisko izcelsmi, neatklājas teritorijas nozīme nacionālās identitātes veidošanās procesā.

Lai atbalstītu sociālās pārmaiņas, preses diskursam jābūt radošam, t.i., jākultivē priekšstats par pārmaiņu nepieciešamību arī sociālo attiecību laukā (priekšstats par valsti, nāciju, etnisko identitāti, pilsonību), ko izraisa straujas pārmaiņas ekonomiskajā sfērā. Stereotipisku priekšstatu izplatīšana kalpo vertikālā varas mehānisma leģitimācijai.

Stereotipu satura pētījums varētu palīdzēt noteikt domstarpību mezglus (kas visvairāk *citā* tiek negatīvi vērtēti) un izvēlēties veidus stereotipu laušanai. Šādas publikācijas spētu mainīt auditorijas dienas kārtību (etniskās piederības nozīme cilvēku vērtēšanā) un likt domāt par stereotipu nozīmīgumu un atbilstību realitātei ikdienas dzīvē.

1.1 Stereotipa definīcija

Stereotips ir izzināšanas mehānisms, kas palīdz klasificēt reālās pasaules lietas un parādības, atvieglojot domāšanas procesu. Cilvēks netērē enerģiju kāda jauna objekta iepazīšanai, bet, vadoties pēc dažām pazīmēm, iekļauj to jau esošajā kategorijā. Bieži pārspīlētie uzskati, kas saistās ar kādu kategoriju, var bloķēt jaunas informācijas uztveršanu. Informācija, kas ir pretrunā ar izveidojušos priekšstatu shēmu, netiek pieņemta. Stereotipa validitāte ikdienas dzīvē netiek pārbaudīta, bet - gluži otrādi - pats stereotips var vadīt informācijas atlasī.

- Savstarpējie priekšstati par sociālo grupu un tās locekļiem.
- Attēli galvā (sociālā objekta tēlaina emocionāla reprezentācija) (Lippman 1922).
- Pārspīlētie uzskati, kas saistās ar kategoriju. To uzdevums ir attaisnot (racionalizēt) mūsu uzvedību saistībā ar šo kategoriju (Allport 1958).
- Uzskati par personu īpašībām - parasti personības rakstura īpašībām, bet arī par grupas un cilvēku uzvedību (Leyens).
- Stereotipa funkcijas: skaidrot realitāti, attaisnot uzvedību, diferencēt cilvēkus un lietas.
- Heterostereotipi – stereotipi par citām grupām
- Autostereotipi - stereotipi par savu grupu.

Stereotipa jēdzienu 1922.gadā ir ieviesis Volters Lipmans (Lippman 1922), lai skaidrotu, kā veidojas sabiedrības viedoklis. Lipmans kritizējis presi par to, ka tā "cilvēku galvās" veido un aktivizē vienkāršotus "attēlus". Tradicionāli amerikāņu literatūrā ar terminu "sociālais stereotips" apzīmē lielākoties negatīvo priekšstatu par citām etniskajām grupām; stereotipam vienmēr ir negatīva nozīme. Taču stereotipi var būt arī pozitīvi ("čaklie zemnieki") un neitrāli ("zviedri ir blondi").

Stereotips ir pārspīlēta saikne starp piederību kādai grupai un noteiktu īpašību esamību, uzskati par kādu personu grupu. Stereotipā tiek absolutizētas dažas objekta īpašības, t.i. sabiedrībā tiek panākta piekrišana par to sociālo nozīmi. Atšķirībā no citiem zināšanu veidiem stereotips ir saistīts nevis ar pašu objektu, bet ar citu cilvēku zināšanām par to.

Kad stereotips nokļūst cilvēka zināšanu sistēmā, tas sāk vadīt turmāko informācijas atlasi un apstrādi un pat ietekmē spriedumus. Stereotipi ir nepieciešami, lai pāatrinātu informācijas apstrādi, sevišķi nepazīstamajā situācijā. Mēs ļaļaujames uz tiem pat tad, ja vispārinājumi noved līdz slēdzienu kļūdām. Lippmans par stereotipa noturīgumu raksta:

Stereotipu sistēmas var kalpot par mūsu personisko tradīciju kodolu, aizsargāt mūsu vietu sabiedrībā... Stereotipu modelis nav neitrāls. Tas nav vienkārši veids, kā sakārtot samudzinātu tagadni. Tā nav vienkārši shematizācija, tas ir gan pirmais, gan otrais, gan vēl kaut kas. Tā ir mūsu pašcieņas garantija. Tā mēs projicējam uz pasauli mūsu jūtas, vērtības, pozīciju un tiesības. Tāpēc stereotipi ir piesātināti ar tām jūtām, ar kurām tie ir saistīti... Nav brīnums, ka stereotipa izaicinājumu uzskata par izaicinājumu pasaules kārtībai. (Lippman 1922: 96)

1.1.1. Individuālie un sociālie stereotipi

Stereotipi pastāv divos līmeņos: individuālajā un sociālajā.

(1) Individuālie stereotipi veido viena cilvēka uzskatus.

(2) Sociālie stereotipi ir uzskati, kas ir kopīgi cilvēku grupai. Cilvēks ir vienas vai vairāku grupu loceklis. Individīdiem jābūt zināšanām, kādas attiecības pastāv starp atsevišķām grupām, vienmēr ir jādefinē *cits*. Cilvēku piedalīšanās sociālajās grupās un kontakts ar tām ir ierobežots. Grupas var tīšuprāt izvairīties no komunikācijas vai pat aizliegt kontaktus. Šajos gadījumos stereotips aizpilda zināšanu trūkumu par citiem, tas uzskatāmi reprezentē attiecības starp sociālajiem subjektiem un attieksmi pret šīm attiecībām. Grupas īpašības var tikt uzskatītas par iegūtām vai iedzimtām un nemainīgām.

Stereotipi neskaidro grupu atšķirību iemeslus. Stereotips polarizē un nostiprina novērtējumu, tam ir raksturīga intensīva afektīva konotācija. Negatīvus stereotipus par svešām grupām atceras daudz labāk.

1.1.2 Stereotipu funkcijas

Tajfel (1981) izšķir divas individuālo un divas sociālo stereotipu funkcijas:

(1) individuālie

► kognitīvā (shematizācija). Sociālās informācijas automātiska, nevis prāta kontrolēta apstrāde. To nosaka selektīvā uztvere, ekspektācijas, tendenciozitāte, iluzorās korelācijas. Informācija tiek vienkāršota un iekļauta shēmās (“francūži mēdz kavēt, tāpēc drīkstu nokavēt arī es”).

► vērtību un aizsardzības. Pozitīvā Es tēla uzturēšanu nodrošina, pārvērtējot sevi un pārāk zemu novērtējot citus.

(2) sociālie

► ideoloģizējošā. Grupas ideoloģijas veidošana un aizsargāšana, kas skaidro un attaisno grupas uzvedību.

► identificējošā. Saskaņā ar sociālās identitātes teoriju, indivīdi cenšas uzturēt pozitīvo identitāti, kas ir saistīta ar piederību grupai. To var panākt, pasvītrot sev labvēlīgas vērtēšanas atšķirības. “Mēs” tēla pozitīva identifikācija un “viņi” tēla negatīva identifikācija ļauj uzturēt grupas nodarbinātību un ekonomisko statusu, politisko varu, pašcieņu. Stereotipi rada modeļus un attaisno naida un agresijas izpausmi pret citiem, novērš uzmanību no grupas iekšējām problēmām. Būdami stabili semantiskie veidojumi, stereotipi efektīvi izplata grupas identitātes simbolus un palielina saliedētību.

Stereotipu saturs nav daudzveidīgs. Definējot attiecības starp sociālajām grupām, biežāk tiek minētas šādas tēmas (Tajfel & Turner 1986):

- ▶ labvēlība pret savu grupu /
citas grupas noraidīšana
- ▶ pasvīturo savas grupas daudzveidību /
citas grupas vienvēidību
- ▶ izceļ savas grupas paraugpiemērus /
citas grupas prototipiskus piemērus
- ▶ savas grupas neveiksmes piedēvē situācijai /
citas grupas - tās spējām

Ikdienas dzīvē ir situācijas, kuras tiek traktētas atšķirīgi, atkarībā no piešķirtās vērtības un saziņas konteksta. Vienu un to pašu cilvēku vienā situācijā var nodēvēt par skopu, citā - par taupīgu, lepru par augstprātīgu, piesardzīgu par glēvu. Tie ir uzvedības nosodošie un attaisnojošie mehānismi. Attaisno parasti savu grupu, bet nosoda citu. Negatīvas atribūcijas ir daudz noturīgākas un neprasa daudz pierādījumu (Rothbart, John 1985). Soldatova (1998) apgalvo, ka tieši šo apgrīžamo atribūciju līmenī notiek stereotipu maiņa. Starpetniskā kontakta situācijā, kur ir sadarbībai labvēlīgi apstākļi, notiek stereotipu pozitīva transformācija.

Autostereotipu veido tās īpašības, kas ir pieņemtas kultūrā. Heterostereotipi parasti iemieso tās negatīvas īpašības, kas nav vēlamas savā kultūrā. Daži autori apgalvo, ka heterostereotipi ir savu nevēlamu īpašību projekcija uz citiem (Levine, Campbell 1972).

Kontakta situācijā saziņas iznākumu nosaka autostereotipu un heterostereotipu saskaņotība.

- 1) $A1 \leftrightarrow H2$ autostereotips sakrīt ar citu grupu priekšstatiem. Jo vairāk tie sakrīt, jo stereotips ir tuvāks patiesībai. Šī situācija ir labvēlīga saziņai.
- 2) $A1 \leftrightarrow H1$ priekšstats par sevi sakrīt ar priekšstatu par citiem. Tā ir iztēlota psiholoģiska tuvība, grupa vēlas līdzināties citiem.
- 3) $A1 \leftrightarrow A2$ dažādu grupu priekšstats par sevi. Tā ir objektīva psiholoģiska distance, kas norāda uz kultūru atšķirību.
- 4) $H1 \leftrightarrow H2$ grupu savstarpējie priekšstati citai par citu, kas liecina par savstarpējo gaidu līmeņa atbilstību.

1.1.3 Stereotipu atbilstība reālītai

Pastāv trīs viedokļi par šo problēmu.

(1) Stereotipiem nav nekāda sakara ar realitāti. Taču tie palīdz šķirt "mūsu" grupu pozitīvā veidā un attaisnot mūsu darbības attiecībā uz ārgrupu. Tie var arī palīdzēt attaisnot sociālās sistēmas pastāvēšanu un uzturēt *status quo* šajā sistēmā (Jost & Banaji 1994). Piemēram, ja uzskata, ka sievietes ir emocionālākas un izvairās no sāncensības, tad viņas nevar būt augstā atbildīgā amatā.

(2) Stereotipiem ir patiesības fons. Problēma ir šī fona vispārinājums uz visiem grupas locekļiem - ne visi zviedri ir blondi un lieli.

(3) Stereotipi var radīt realitāti. Balstoties uz paredzējumiem, kas paši piepildās (*self-fulfilling prophecies*), daži autori saka, ka stereotipi paredz noteiktu uzvedības stilu attiecībā uz grupas locekļiem. Tas var novest pie tā, ka šīs grupas locekļi saskaņo savu uzvedību ar stereotipiem - Pigmāliona efekts (Snyder, Tanke & Berscheid 1977).

1.2 Aizspriedumi

Aizspriedums ir negatīva attieksme pret kādu grupu, kas balstās uz stereotipizētiem uzskatiem. Aizspriedums ir īpaša nostādne, gatavība veikt kādu darbību attiecībā uz personu, kas pieder kādai

noteiktai cilvēku kategorijai.

Aizspriedumiem ir virkne funkciju. Tie uztur nodarbinātības un ekonomisko statusu; politisko varu; pašcieņu; palielina grupas identitāti un kohēziju; rada modeļus nauda un agresijas izpaušmei; novērš uzmanību no grupas iekšējām problēmām.

Negatīvi stereotipizēta grupa var gūt arī labumu no aizspriedumiem, kas ir vērsti pret to (Levine 1975). Viktimizācija palielina saliedētību, solidaritāti un godu, rada pieredzes monopolu, tātad palīdz uzturēt identitāti. Aizspriedumi samazina neskaidrības starpetniskās komunikācijas situācijā, radot skaidras normas un robežas ("mēs slikti izturamies pret viņiem, jo viņi mūs diskriminē"). Pašviktimizācija samazina atbildību par pašu neveiksmi, jo vienmēr to var skaidrot ar nelabvēlīgiem apstākļiem, ko rada citas (lielākas) grupas diskriminējošā attieksme. Mazākuma grupas atkārtoti šos negatīvos stereotipus par sevi, lai apēlētu pie vairākuma elites vainas izjūtām.

1.3 Diskriminācija.

Diskriminācija ir negatīva un neattaisnota uzvedība attiecībā uz kādu grupu un tās locekļiem. Diskriminācija izpaužas kā iekšgrupas favorītisms - tendence augstāk novērtēt savu grupu. Tas izpaužas gan atalgojuma sadalē, gan grupas locekļu aprakstos.

1.4 Stereotipi komunikācijā

Stereotipi ir valodas formulas, kuras rada un pārraida tie indivīdi un sociālās struktūras, kurām ir leģitīma pieeja publiskajam diskursam (masu mediji, politiķu runas, skolas grāmatas), pēc tam indivīdi tos atražo ikdienas sarunās. Pētot ikdienas runu, komunikācijas pētnieki ir atklājuši, ka cilvēki, runājot par citām grupām, cenšas attaisnot savu grupu un trivializē situāciju. Stāstot par svešiniekiem, indivīdi parasti tiecas saglabāt pozitīvu Es, noraidot, ka viņiem būtu aizspriedumaina nostāja ("Man nekas nav pret nēģeriem, bet..."). Runātāji izvairās nosaukt citu, biežāk izmantojot apzīmējumus "viņi", "šie ļaudis", nevis, piemēram, "mani kaimiņi".

Tēmu, ap kurām veidojas stereotipi, nav daudz. Mediji piemin šadas dimensijas (adaptēts no van Dijk 1991, 1993):

- A. draudi mūsu kultūrai (jo ir atšķirīgi un nevēlas pielāgoties);
- B. draudi mūsu drošībai (ir agresīvi un noziedznieki);
- C. draudi mūsu sociālām un ekonomiskām interesēm (netaisnīga konkurence);
- D. mazvērtība;

Kultūras atšķirības tiek palielinātas, bet līdzības - noklusētas. Svešinieki pārkāpj tieši tās normas, kuras dominējošā grupa uzskata par svarīgākām. Ja ir svarīgs darbs, tad citi tiek parādīti kā sliņķi; savukārt, ja citi strādā pārāk pašizliedzīgi, tad viņus parāda kā draudus ekonomikai. Ja par vērtību uzskata zināšanas, tad akcentē atpalcību (ilustrē ar IQ atšķirību vai studentu statistiku pēc etniskās piederības). Svešinieki var tikt parādīti arī kā pārāk gudri, tātad kā ekonomiskie un kultūras draudi (stereotipi par ebrejiem).

Visbiežāk prese raksta par imigrantiem kā par *problēmu* cilvēkiem. Savukārt paši minoritāšu pārstāvji reti tiek pie vārda. Gadījumā, ja viņu viedoklis arī parādās, tad parasti tikai kopā ar "mūsu" komentāru.

1.5 Aizspriedumu mazināšana

Stereotipi var būt noturīgi arī intensīva pozitīvā kontakta situācijā, bremsējot attiecīgā pozitīvā diskursa ieviešanu. Tas nozīmē, ka indivīdiem ir nepieciešams diskursīvais (valodas) materiāls, kas ļauj viņiem saskanīgi interpretēt pozitīvā etnokulturālā kontakta pieredzi. Gadījumā, ja pieejams ir tikai negatīvais stereotips, individuālā pieredze netiks vispārināta uz visu grupu ("Y ir labs cilvēks, taču visumā no čigāniem ir jāizvairās").

Stereotipi var būt pretrunā ar pieredzi un apzinātiem uzskatiem, taču turpina ietekmēt indivīdu domāšanu un rezultātā bremzē saziņu starp etniskajām grupām.

Negatīvo stereotipu ietekmi var mazināt ar šādu diskursīvo stratēģiju palīdzību:

► Individualizācija: citas grupas locekļus prezentē ļoti detalizēti (personiska informācija par katru grupas locekli), tā, lai grupas kategorijām vairs nebūtu nozīmes (Wilder 1978, 1986).

► Rekategorizācija: likt divu grupu locekļiem saprast, ka viņi ir vienas un tās pašas grupas locekļi (Gaertner *et al.* 1989, 1990).

► Apakštipizācija: indivīdiem liek neuzskatīt citu grupu kā kategoriju, bet kā apakškategoriju kopu, proti, prezentējot tādus citas grupas locekļus, kuriem ir rakstura īpašības, kas ir pretrunā ar stereotipiskām gaidām.

Šiem diskursīvajiem paņēmieniem nav tieša pozitīva efekta, jo jāņem vērā sabiedrības sociālā struktūra un indivīdu mijiedarbība: diskurss spēj nostiprināt pozitīvās sadarbības pieredzi (minimālā prasība - publiskajā diskursā ir jāizvairās no negatīvās attieksmes veidošanas). Sadarbība kopējo mērķu sasniegšanā (ar pozitīvo rezultātu) ir efektīvākais saliedēšanas mehānisms (skat. Sherif 1966). Sadarbības situācijā vienas grupas ieguvumi veicina arī citas grupas ieguvumus un vienas grupas zaudējumi izraisa zaudējumus arī citai grupai. Šajā gadījumā no aprites tiek izslēgta vai netiek akcentēta sadarbībai nerelevanta informācija par etnisko piederību.

Otrs strukturālais integrācijas veids - piederība vairākām grupām. Diskriminācija samazinās gadījumos, ja indivīdi ir funkcionāli pretstatīti kādai kategoriju piederībai (latvieši-krievi), bet ar dažiem šīs grupas locekļiem viņiem ir kopējas kategoriju iezīmes (kopējs business vai kaimiņu attiecības) (skat. Deschamps & Doise 1979). Jaukto grupas piederību situācijā indivīdu ir grūtāk mobilizēt uz vienas kolektīvās identitātes pamata ("Latvijas krieviem jāatbalsta Krievijas ekonomiskās sankcijas pret Latviju"), jo viņš izvērtēs arī citas piederības nozīmīgumu ("mans business ir Latvijā").

Pēdējais piemērs ilustrē diskursīvo stratēģiju neveiksmi etnisko konfliktu mazināšanā Latvijā. Latvijas krievi apzinājās, ka Krievijas sankcijas apdraud viņus kā darījuma cilvēkus, taču viņi nebija nodrošināti ar simboliskajiem resursiem, kas ļautu viņiem definēt sevi kā *Latvijas* krievus, kuriem ir kopējas īpašības ar latviešiem.

1.6 Analizējamo materiālu kopums un atlase

Tika analizēti šādi 1999.gada preses izdevumi:

► laikraksti latviešu valodā (*Diena*, *Neatkarīgā Rīta Avīze*, *Lauku Avīze*), laikraksti krievu valodā (*Час*, *Республика*, *Панорама Латвии*) – kvantitatīvā un kvalitatīvā analīze,

► žurnāli *Rīgas Laiks*, *Santa*, *Люблю* - kvalitatīvā analīze.

Šie laikraksti tika izvēlēti ar nolūku demonstrēt tendences preses izdevumos, kas ir nacionāla mēroga un vairāk vai mazāk pretendē uz mēreni, ne radikāli noskaņota, kvalitatīva preses izdevuma statusu.

Materiāli analīzei tika atlasīti, caurskatot visu nosaukto laikrakstu visus numurus, jo stereotipi, būdami daudzveidīgi un bieži vien saprotami tikai kontekstā, liedza iespēju tos meklēt pēc atslēgas vārdiem Lursoft laikrakstu datu bāzē, kurā nav arī visu vajadzīgo izdevumu.

Žurnālu analīzei izmantoti minēto nosaukumu visi gada numuri.

Pēc sākotnējās atlases materiālus vēlreiz pārskatīja abi pētījuma veicēji, lai galīgi vienotos, vai izteikums satur etnisku vai ideoloģisku stereotipu vai arī tas ir parasts spriedums.

2 Rezultātu analīze

2.1 Galvenie secinājumi

Šis pētījums kārtējo reizi savā veidā apliecinājis atšķirības, kādas pastāv Latvijas krievu un latviešu valodas presē. To, ka šādas atšķirības pastāv, konstatēts dienaskārtības pētījumos, dažādu tēmu atspoguļojuma salīdzinājumā (piemēram, pētījumā par pilsonības problēmu atspoguļojumu) gan LU Komunikācijas studiju nodaļas studentu kursa un bakalaura darbos, gan mācībspēku pētījumos un citu mediju speciālistu un ekspertu analīzēs.

Pētījuma rezultāti liecina, ka latviešu un krievu laikraksti joprojām uztur monologu. Latviešu presē šis monologs ir savu problēmu apspriešana (cīņa starp dažādiem pozīcijas grupējumiem, praktiski neiesaistot opozīciju, nerunājot par krievu vai krievu valodā runājošo problēmām, bet nostājoties aizstāvības pozīcijās). Krievu prese 1999. gadā konsolidējas “cīņai pret nacionālradikāļiem”, rada dialoga ilūziju, jo bieži atsauca uz latviešu presi (ne masu dienas presi, bet radikāliem izdevumiem, radikāliem izteicieniem, kuru autori plašai latviešu sabiedrībai nav pazīstami), rada briesmu atmosfēru un tad ar tām cīnās. Taču arī tas ir monologs, jo tā ir “saruna” ar neredzamu pretinieku, nevis reālas intervijas un portreti, kuros parādītos arī konkrētu latviešu argumenti vai skatījums uz problēmām.

Stereotipu priekšstatu vai tēlu laikrakstos rada arī virkne atkārtoto, bet oriģinālu, nestereotipu izteikumu, ko konsekventi piedēvē cilvēkiem, grupām, tautām, tādējādi veidojot nekritisku, neapspriežamu un nediskutējamu attieksmi. Šis kultivācijas efekts var izpausties kā priekšstats, piemēram, ka visi latvieši ir nacionālisti, nacionālradikāļi un vairums no viņiem nacionālsociālistiski, fašistiski noskaņoti.

Analizētajos preses izdevumos ir izteikta tendence izvairīties no domstarpību un savstarpējo attiecību problēmu apspriešanas un skaidrošanas. **Tikai 5%** publikāciju stereotipi tiek kritiski apspriesti. Stereotipu pieņemšana no mediju un auditorijas puses leģitimē esošās situācijas un attieksmes uzturēšanu un veicina šo stereotipu atražošanu.

Žurnālisti ir biežākie izteikumu autori (38% latviešu un 54% krievu presē). Viņi nelieto savu iespējamo diskursīvo kompetenci, lai ieviestu publiskajā diskursā jaunas salīdzināšanas dimensijas un pozitīvus identifikatorus (arī autostereotipus), neierosina diskusijas, nevērtē etniskās attiecības, sabiedrības sociālo struktūru.

Lielākais vairums stereotipu ir publikācijās par politiku (30% ieskaitot izglītības un valodas politiku).

Sadzīvisko stereotipu ir 20%, taču lielākā daļa no tiem ir ārzemju ceļojumu apraksti latviešu presē. Starpterniskā kontakta situācijas Latvijā presē parādās kā attiecības jauktajās ģimenēs, taču tās netiek aprakstītas detalizēti.

Ar ekonomiku saistīto stereotipu ir 3 procenti. Zemais skaitlis var liecināt par kolektīvās etniskās identitātes nenozīmīgumu ekonomikā, kur darbojas individuālo sasniegumu vērtēšanas kritēriji.

Veicot kvalitatīvo analīzi, esam konstatējuši nelielu publikāciju skaitu, kurā etniskās atšķirības tiktu apskatītas izvērstā formā. Stereotipi nav iekļauti stāstījuma struktūrā, bet tiek izmantoti kā stabilizējušās valodas formulas apzīmētāji, kas aktivizē žurnālistiem un lasītājiem kopējo zināšanu kontekstu. Mēs saistām šo fenomenu ar komunikācijas kultūratšķirībām augstā/zemā konteksta runas dimensijā.

Ir manāma tendence kritiski vērtēt kolektīvo etnisko identitāti (piem., *Rīgas Laikā*, daži komentāri *NRA*), taču vēl nevar runāt par izteiktu mēģinājumu ieviest jaunus pozitīvus autostereotipus un identitāšu salīdzināšanas dimensijas, kas tiktu eksplīcīti izmantotas indivīdu pozitīva *Es* tēla veidošanā.

Galvenie izteikumu autori ir latvieši un krievi, mazāk nekā 1% izteikumu ir eksplīcīti atributēti ebrejiem, čigāņiem un citām Latvijas tautībām.

Gandrīz nav publikāciju, kas aprakstītu attiecību īpatnības multikulturālā vidē (bērnudārzs, skola, vecāku bažas). Mediji rada iespaidu, ka pastāv nošķirtas kopienas, kuru indivīdi nekontaktē savā starpā, vai ka etnisko attiecību problēma nepastāv.

Krievu presē latvieši apspriesti kā galvenie darbojošies politiskie aktori, kā galvenais cēlonis nabadzībai, korupcijai, konfliktiem ar Krieviju, kā diskriminācijas un asimilācijas īstenotāji; latviešu presē kopumā radīts priekšstats par visiem krieviski runājošiem kā kreisi, prokrieviski un naidīgi Latvijai un latviešiem noskaņotiem.

Latviešu prese kopumā pret savējiem, iekšgrupu ir kritiskāka, nekā krievu prese pret savējiem. Latviešu presē negatīvie autostereotipi saistīti ar konkrētām rakstura, izturēšanās iezīmēm (padevība, neizlēmība, kašķīgums), kā latvieši nepārprotami paši sevi vērtē. Krievu presē negatīvie autostereotipi bieži ir ironiski, vairāk ideoloģiski, rodas iespaids, it kā kāds cits tos būtu piešķīris, un nu tie tiek lietoti pašraksturojumā (“второсортные жители”, “негры”).

Latviešu presē pozitīvie autostereotipi bieži vien saistīti ar tradicionālām pagātnes vērtībām un latviskām īpašībām (darba tikums, skaistuma izjūta, attiecības ar dabu), krievu presē tas ir multikultruālisms un atvērtība.

Latviešu laikrakstos mazāk kritisku izteikumu par “viņiem” nekā krievu presē.

Veicot šo pētījumu, esam secinājuši galveno, ka analizētie mediji izvairās no konfliktjautājumu apspriešanas, jo nav attīstīts konfliktu risināšanas diskursīvais mehānisms. Daļēji tas ir saistīts ar to, ka mediji izprot savas funkcijas kā tirgus dalībnieki. Noraidot padomju žurnālistikas priekšstatu par žurnālistiku kā masu organizatoru un propagandistu, Latvijas žurnālisti (un publiskā diskursa veidotāji kopumā) ignorē to, ka masu mediju diskurss ir indivīdu sociālo priekšstatu ietekmējošs sociālās darbības veids, nevis tikai prece, kuru regulē pieprasījums/piedāvājums.

2.2 Laikrakstu teksta diskursa analīze

2.2.1 Stereotipi latviešu presē

Ir izteikta tendence lietot autostereotipus kā robežas definīciju ar Eiropu, kas ir saistīts ar ES integrācijas aktualitāti publiskajā diskursā. Sevis salīdzināšana ar “Eiropu” kļūst svarīgāka nekā ar “krieviem”. Par to liecina arī kontentanalīzes rezultāti: 49% izteikumu par sevi, 39% par ārzemniekiem, 6% par Latvijas krieviem. Pašapliecināšanās nepieciešamība parādās izteikumos: “Nest Latvijas vārdu pasaulē”, “Lepni stāstīt par savu valsti” (*NRA*, 118). Gadījumos, kad salīdzinājums nav labvēlīgs, visbiežāk izteikumi izvairās no atšķirību apspriešanas (“Eiropa mūs nesaprot”, “Pasaule par latviešiem daudz ko nezina”); retāk tiek ieviestas jaunas salīdzināšanas dimensijas (“Esam eiropeskajam tuvāk nekā grieķi” attiecībā uz ikdienas sadzīves kultūru, “Latviešu jaunatnei ir augstāks inteliģences līmenis”). Kvantitatīvā analīze liecina, ka “Mēs” vērtējums kļūst izteikti pozitīvāks, ja, aprēķinot attieksmi, neņem vērā ārzemniekus.

Publikācijās par ekonomiku 52% izteikumu ir par latviešiem un 44% par ārzemniekiem, 4% par Latvijas krieviem. Tātad, ekonomikas sfērā nav aktuāla mijiedarbības problemātika ar Latvijas krieviem, bet drīzāk savu darba īpašību novērtēšana attiecībā pret rietumu liberālismu.

Publikācijās, kuru galvenā tēma ir privātā dzīve/sadzīves kultūra, izteikumu sadalījums ir šāds: 34% par latviešiem, 60% par ārzemniekiem, 1% par citām Latvijas tautībām. Interesi par ārzemniekiem izraisa nepieciešamība izprast jauno kultūras saskarsmes veidu pieredzi, ko indivīdi iegūst arvien vairāk ceļojot, strādājot ārzemēs vai precoties ar ārzemniekiem.

Konflikta situācija (vai subjektīvā izpratne par konfliktu) pastāv valodas un izglītības politikas jomā, jo šīs publikācijas 48% gadījumos skar latviešus, 14%

ārzemniekus, 33% citas Latvijas tautības. Valodas likuma apspriešana izraisīja emocionāli piesātinātākus izteicienus.

Autostereotipu vidū ir daudz negatīvo: “traģiskais liktenis”, “tauta izmirst”, “bāreņu tauta”, “izmocīta tauta”, “daudzciētusi tauta”, “apspiesta tauta”. Īpaši daudz tie atrodami *Lauku Avīzē* lasītāju vēstulēs. Piemēram, laikā, kad runā par tautas piemiņas un ciešanu datumem, lasītāju vēstuļu lappusē reizēm atrodami pat 10 stereotipi! Atlasot lasītāju vēstules, redakcija vēl arvien kultivē “*mūsu daudzciētusās latviešu tautas tēlu*”.

Ar negatīvu vai ironisku nozīmi ir lietoti stereotipi “muļķu zeme” (19 reizes), “reņģēdāji”, “antiņi”, “sūda brāļi”, “labākā uzkoda ir otrs latvietis”. Sevis viktimizācija spēj palielināt grupas saliedētību un attaisnot naidu, kas ir vērstas pret citu (vardarbīgu) grupu. Kā blakus efekts negatīvie autostereotipi konstruē pasīva un nevarīga indivīda tēlu, kas nespēj pats risināt savas problēmas. Viktimizācija attaisno pasivitāti, atliekot aktīvu darbību līdz “parādu samaksāšanai”.

Negatīvo autostereotipu daudzums liecina par kolektīvās identitātes krīzi, ko izraisa tradicionālo priekšstatu kopuma neatbilstība jaunajiem sociālajiem apstākļiem. Moderno sabiedrību raksturo kontaktu palielināšanās ar *svešinieku* un līdz ar to askriptīvo faktoru (izcelsme, grupas piederība) īpatsvara samazināšanās par labu sasnieguma faktoriem. Latvijā atvērtā *citam* notiek vismaz divās dimensijās: latvieši-nelatvieši Latvijā un latvieši-“eiropieši”.

Kontakta situācijā indivīdi salīdzina sevi ar citas grupas pārstāvjiem. Gadījumā, ja salīdzinājums nav labvēlīgs, grupas stabilitātei ir nepieciešami stabilizējoši identifikatori, kurus parasti piegādā politiķi un intelīģence ar mediju starpniecību. Negatīvo autostereotipu intensīvā atražošana vēstulēs liecina, ka ierindas indivīdiem nav pieejami jauni identifikatori un viņi ir spiesti izmantot stereotipiskus priekšstatus realitātes subjektīvai skaidrošanai. Kādreizējā ministra V.Krištopāna izteikuma “muļķu zeme” lietošanas biežums vēstulēs liecina par publiskā diskursa ietekmes efektivitāti.

Politiķu svētku runu uzdevums ir minēt sasniegumus, kuros indivīdi varētu atpazīt sevi, gūt apstiprinājumu pozitīvam *Mēs* tēlam. Latvijas prezidentu un premjeru runu analīze liecina, ka politiskais diskurss pasvīturo nācijas nespēju, bet nepiedāvā stabilizējošus simbolus identifikatorus, kas iedrošinātu indivīdus aktīvai racionālai darbībai. 1999. g. 31. decembra Jaungada uzrunā Ministru prezidents A. Šķēle indivīdus definējis negatīvi:

Pirmā un smagākā mūsu valsts problēma ir meklējama... cilvēcisko attiecību līmenī. [...] Mums nekad nebūs budžets ar pārpalikumu... ja nesāksim cienīt viens otru, ja nesāksim cienīt viens otra darbu, ja nebeigsim šīs dubļu un samazgu straumes, tukšos strīdus, ja nebeigsim darīt pāri savai valstij un sēt naidu sev apkārt.

Runā nav konkretizēts kritikas objekts (acīmredzot tie ir A. Šķēles personiskie politiskie oponenti, kas norādīja uz viņa saistību ar pedofīlijas lietu), taču runas scenogrāfija (TV uzruna) vērs kritiku pret katru televīzijas skatītāju. A.Šķēle pats izdara stereotipiskus vispārinājumus: “Bieži vien nolamāt kādu ir arī vienīgais mūsu brīvības aspekts.”

Vienīgais runā minētais sasniegums drīzāk ilustrē paša premjera, nevis pilsoņu spējas (“Mēs esam sākuši sarunas par iestāšanos ES”).

Iedrošināšanai premjers izmanto simboliski tukšos izteikumus: “Mums vēl viss ir priekšā”, “Tikai mūsu varā ir pierādīt, ka Latvija ir kaut kas vairāk kā vieta uz kartes”. Prezidentes V.Vīķes-Freibergas Jaungada aicinājums “Nenovērtēsim sevi par zemu, ticēsim pašī sev, ticēsim savai zemei un tautai” arī nesatur konkrētus apzīmētājus, ko indivīdi varētu izmantot pozitīvu *Es* un *Mēs* tēlu veidošanai individuālajā diskursā. Mūsdienu komunikatori, nespējot piedāvāt jaunus pozitīvus apzīmētājus, kas atbilstoši simbolizētu indivīdu šodienas pieredzi, smeļas tos vēsturē.

Ekonomiskajā sfērā autostereotipi ir “zemnieku tauta”, “darba tīkums” un komerciālo iemaņu trūkums. Reizēm ir vērojami kreativitātes mēģinājumi (“labākie

programmētāji”), taču tie netiek ieviesti runā. Jāpiezīmē, ka 2000.gadā bija izdevība ieviest sportistu un mūziķu sasniegumus kā pozitīvus pašidentifikācijas simbolus.

2.2.2 Stereotipi presē krievu valodā

Krievu diskurss ir akceptējis kā pašidentifikatorus kādreiz latviešu presē lietotos negatīvos apzīmētājus. Dažādos kontekstos tiek izmantoti (ar pēdiņām un bez) vārdi ”колонизация”, ”окупация”, ”чемодан - вокзал - Россия”, ”русификация”, ”пятая колонна”, ”второсортность”, ”мигрантско-окупантский”. Šādas emocionāli piesātinātas leksikas visvairāk ir laikraksta *Час* rubrikā ”Факсимиле”. Šie vārdi vairs nav izplatīti nacionālajā dienas presē latviešu valodā.

Pastāv vāji izteikts mēģinājums veidot savu identitāti uz vēsturisko sakņu bāzes. Krievu etnisko tradīciju ieviešana negūst atbalstu publikācijās.

Jau esam atzīmējuši, ka statistiski visvairāk izteikumu ir veltīts valodas un izglītības politikai. Kā viena no svarīgākām konflikta dimensijām ir izcelta piespiedu asimilācija, kas ir ieguvusi pat īpašu apzīmētāju - ”облатышивание”. Reizēm krievu presē atrodama pozitīva attieksme, piemēram, pret krievu bērnu mācīšanos latviešu vidusskolā, kas netiek uztverta kā asimilācija, bet iespēja labāk apgūt valodu (lasītājas vēstule laikrakstam *Час* 27.08.99). Kopumā tomēr krievu presē dominē kareivīgi noliedzoša un slēpti nicinoša attieksme pret latviešu valodu un kultūru: ”Русской культуре слишком много веков, чтобы запросто заменить её латышским менталитетом”, ”eē (latviešu kultūras) достижения сравнительно невелики” (*Час* 18.05.99).

Laikrakstā *ИЛ* tiek uzsvērtā krievu valodas loma Latvijas izolācijas pārvarēšanā, tiek jautāts, kam var traucēt krievu valodas zināšana, taču turpat blakus uzsvērts, ka krievi, apgūstot latviešu valodu, savā valodā paliks pusanalfabēti un tas vajadzīgs tikai provinciālim (”замшелому провинциалу”) (*ИЛ*, 28.07.99), pausta nespēja samierināties ar minoritātes statusu, jo krievi ”vienmēr pārstāvējuši dominējošo tautu un kultūru” (*ИЛ*, 18.05.99).

2.2.3 Tautības nozīme

Krievu etniskās piederības un krievu tradicionālās etniskās kultūras pieminēšanas retums krieviski iznākošajā presē vēlreiz apstiprina faktu, ka krieviem ir mazāk svarīga etniskā identitāte (skat. socioloģiskos pētījumus Лебедева 1995; Zepa 1995). Bez tam terminoloģiski ir grūti definēt redakciju vai auditoriju kā tikai ”krievus”, līdz ar to etnisko kolektīvo identitāti aizvieto lingvistiskā vai ideoloģiskā (”nelatvieši”, ”cittautieši”, ”krievvalodīgie”). Nav produktīvi aktivizēt etnisko identitāti, izvirzot to par sociālās integrācijas pamatu, kā to dara, piemēram, *Latvijas sabiedrības integrācijas programma*. Mūsaprāt, ir jāaktivizē jaukto piederību izjūta, jākultivē sociāli profesionālā un individuālā identitāte. Šobrīd strukturāli integrētajiem indivīdiem ar pozitīvu pieredzi jauktajos kolektīvos trūkst simbolisko apzīmētāju, kas nostiprinātu pozitīvo individuālo identitāti un ļautu simboliski iekļaut sevi vai tikt iekļautam šajā kolektīvā.

Ne vienmēr etniskā piederība ir nozīmīgs faktors starpetniskas situācijas definīcijai. Gadījumos, kad tā ir pretrunā ar stereotipiem, indivīdu kategorizē pēc citas piederības vai saskaņā ar individuālām īpašībām: politiķis V.Makarovs netiek uztverts kā krievs, bet *Час* komentētājs L.Fedosejevs kā latvietis. Taču analizētajās publikācijās pozitīvais rekategorizācijas efekts, ko pieļauj jaukto grupas piederību faktors, negūst rezultātu. *Anomālijas* gadījumā etniskā piederība tiek noklusēta vai arī indivīds tiek izslēgts no *mēs* kategorijas (izplatītais *Kangara* tēls), lai saglabātu polāro fundamentālo dalījumu *mēs / viņi*. Avīzē *Час* (08.01.99) atveidotais dialogs ilustrē individuālo taktiku strīdus situācijā:

- Мы за то, чтобы Рубикс был президентом... Умный, настоящий человек.
- А я ему не доверяю, - вступила в разговор прохожая, некая Нора. - Он поляк.
- Он латыш! Вы ничего не знаете! - закричали пикетчики на разные голоса. - Может, вы еще еврея ему приклеите?

Mediju uzdevums būtu eksplīcēt piemērus, kas parāda ierastās etniskās kategorizācijas vājumu un neatbilstību reālajai dzīvei.

2.2.4 Etniskās piederības atribūcija

Publikācijās etniskā piederība netiek speciāli izteikta. Praktiski tikai zināšanas (plašais konteksts) ļauj identificēt indivīda etnisko piederību, jo arī vārds un uzvārds var būt maldinoši. Iepriekšējais citāts no avīzes *Час* liecina, ka personvārds *Nora* un viņas izteikums nepārprotami norāda uz personas tautību, kontekstuāli aktivizējot latentos stereotipus.

Šajā pētījumā nav iespējams noskaidrot, kā lasītāji, interpretējot mediju tekstus, ņem vērā implicīto (zināmo, izsecināto) subjekta etnisko piederību. Iespējams, tieši šī problemātika skaidro, kāpēc latvieši kritizē krieviski rakstošo presi par izteikti negatīvo attieksmi pret Latvijas valsti. Jebkura valsts amatpersonu kritika var tikt interpretēta kā etniski piesātināta, jo Latvijas dominējošais politiskais slānis ir monoetnisks. Katrā ziņā lasītājs ir brīvs interpretēt Latvijas politiskās neveiksmes kā *latviešu* nespēju, jo šajā situācijā ir iespējams dubultais *mēs/viņi* pretstatījums: [ne]pilsoņi/vara; krievi/latvieši. (Spilgti tas izpaudās 1998.g. 3. marta pensionāru piketa interpretācijā: žurnālisti bija dilemmas piekšā, izvēloties starp divām stāstījuma struktūrām “trūcīgie pret varu”, vai “krieviski runājošie pret Latvijas varu”.) Krievu prese neizceļ etnisko piederību, taču iespējamus aizspriedumus par *latviešu* politisko sfēru pilnībā varētu mazināt tikai strukturālās pārmaiņas - politiskās atbildības dalīšana, tātad - jauktas grupas piederības.

2.2.5 Grupu identifikācija

Mediju diskurss piegādā indivīdiem valodas formas pieredzes izteikšanai. Etnisko identifikatoru lietošana kolektīvās piederības nosaukšanai ir ierobežota. Lielāko eksplīcīti nosaukto autora identifikāciju grupā ir citas, neetniskas (politiski represētais, pilsonis/nepilsonis). Vienotas taksonomijas trūkuma dēļ bieži rodas identifikācijas pretrunas. Piemēram, *Республика* (06.04.99) Krievu partijas līderis apgalvo, ka:

- ▶ krievi = visi pareizticīgie = visi slāvi (autors iestājas pret dalīšanu mazkrievos, lielkrievos utt.)
- ▶ Latvijā būs divas kopienas - latviešu un krievu
- ▶ krievu intereses var pārstāvēt tikai krievs, Jurkāns un Rubiks var pārstāvēt krieviski runājošo intereses.

Taču, kuri paliek “krieviski runājošo” kategorijā, ja visi slāvi ir “krievi”. Kurā no divām kopienām iekļausies/tiks iekļauti Rietumu baltkrievi un poļi, kas, būdami slāvi, nav pareizticīgie?

Kā neitrālu identifikatoru krievu un latviešu prese lieto “nelatvieši”/ “нелатыши”. 1997.g. bijām konstatējuši tikai vienu vārda “латвийцы” lietošanas gadījumu (Šulmane, Kruks 1998 un raksts šajā krājumā). 1999.g. uzrāda lēnu tendenci biežāk lietot pozitīvus identifikatorus: “русские Латвии”, “латвийцы”, “Балтийские русские”.

Vārdam “латвиец” nav ekvivalenta latviešu valodā. Šobrīd latviešu medijos ir sākusies diskusija par vārda “latvieši” izmantošanu kā teritorālas, nevis šauri etniskas piederības apzīmētāju (prezidentes izteikumi laikrakstā *Diena*, sarunā ar A. Jakubānu LTV programmā “4.studija”). Šādu attieksmi paudis arī G. Krupņikovs: “Es esmu ebreju izcelsmes latvietis. Es ceru, ka ar laiku līdzīgi varēs atbildēt jebkurš Latvijas pilsonis neatkarīgi no viņa izcelsmes...Visi šeit dzīvojošie vispirms jutīsies kā latvieši” (*LA* 10.07.99).

Latviešu valodā biežāk tiek lietots vārds “cittautietis”, taču tas tomēr pasvīturo diferencējošo atšķirību. Valodas lietojums “pretojās” 2000.g. Olimpiādes medaļnieku iekļaušanai “mūsējo” kategorijā. *Diena* (02.10.2000) ar nožēlu atzīmēja, ka avīzes *Час* korespondents Olimpiskajās spēlēs, lūdzot Krievijas sportistam komentēt viņa Latvijas sāncenša I. Vihrova sniegumu, jautājumu formulēja šādi: “Kā jūs vērtējat jūsu tautieša uzvaru?” Taču šis pārmetums žurnālistam bijis nevietā, jo viņš pakārtojās latviešu valodas terminoloģijai. Latvijā I. Vihrovs ir *cittautietis*, tātad, Krievijas krievu sportista *tautietis*.

Krievu valodā ir iesakņojies nepareizs vārda “cittautieši” tulkojums - “инородцы”, kam krievu valodā ir nievājoša konotācija:

в царской России уроженец по преимуществу окраин России (Ožegova vārdnīca);
в XIX нач. XX века название ряда народов (киргизы, калмыки, буряты, якуты и др.), обычно кочевых, проживающих на территории Казахстана и Сибири (Enciklopēdiskā vārdnīca).

Latviešu valodas ietekmē krievu valodā vairs nešķir vārda “valsts” nozīmes, lietojot “государство” gadījumos, kad ir jālieto vārds “страна”. Problēmas ar pozitīvo pašidentifikatoru ieviešanu ir saistītas ar to, ka krieviski runājošajiem iedzīvotājiem trūkst sociālo institūciju, kas nodrošinātu strukturālās iespējas diskursa kreativitātei.

Trūkstot pozitīvam kolektīvam identifikatoram, krievu diskurss pieņem un darina negatīvus: krievu presē tiek lietoti apzīmētāji “оккупант”, “мигрант” (pēdīnās, ironiski).

Identificējot *citū*, ir izteikta negatīva kreativitāte: “русофобствующие головорезы”; “замшелые русофобы, готовые глотку русским резать” – *Час*; “krievu salašņu pūlis”, “visādu ždanoku un citu krievu šovinistu”, “salašņas veido prāvu krievu minoritātes daļu” – *LA*. Īpaši bieži laikrakstā *Час* tiek piekarinātas nacionālradikāļu birkas visiem vai vairākiem latviešu. Piemēram īsajā “Faksimiles” komentārā par Valodas likuma iespējamo pieņemšanu 40 rindiņās 7 reizes minēti “radikāļi”, “galējie etnokrāti”, “etnoradikāļi” (*Час*, 30.06.99); savukārt laikrakstam *ПЛ* Saeimas pozīcijas deputāti ir “агрессивно-националистическое большинство” (*ПЛ*, 16.07.99). Bieži tiek izmantoti vārdi “национал-радикалы”, “нацики”, “русофобы”, “ксенофобы”, “фашиствующие”.

Emocionāli piesātinātu apzīmētāju lietošana suģestē lasītāju, bremzējot viņa kritisko domāšanu. Šādos tekstos autori nedefinē savu kompetenci un nepiedāvā racionālus argumentus, kurus lasītājs varētu izvērtēt pats. Divu šādu publikāciju – krievu un latviešu valodā - detalizētu analīzi skat. pielikumā 136.lpp.

2.2.6 Stereotipu laušana

Lai notiktu stereotipu laušana, ir nepieciešamas pārmaiņas diskursā – interpretācijas rāmju (*frames*) mainīšana, ierasto tēmu un salīdzināšanas dimensiju kritiska novērtēšana un jaunu ieviešana. Analizētajās publikācijās mēģinājumi apgāzt negatīvos stereotipus parasti nevainagojas ar jaunu apzīmētāju ieviešanu. *NRA* (169) autors aicina “Mums, latviešiem, būtu jāatstāj... verga garu uzturošie apzīmējumi: *Mazā Latvija, Mūsu mazā tautiņa*”, taču viņa risinājums paliek tradicionālajā diskursā “Es ticu tautas gara spēkam”. Otra taktika ierasto identifikatoru apgāšanai ir pašironija (par latviešiem, kas sēž kokos *NRA* 11.9.99 un *Rīgas Laiks* 9/99).

Stereotipu laušana var notikt atšķirīgo viedokļu sadursmē. Taču presē nav diskusiju, kas būtu iekļautas viena materiāla ietvaros. Krievu valodā ir sastopamas biežas atsauces uz galējiem izteikumiem latviešu presē, piemēram *ПЛ* bieži citē izdevumu *Latvietis Latvijā*, bet agresīvo vēstuli citēšana *Час* rubrikā “Faksimile” tiek izmantota kā ierosinājums un attaisnojums emocionālam komentāram.

Viedokļu sadursme parādās neklātienēs sarunās, kā reakcija uz iepriekšējo publikāciju (avīze *Республика* februārī publicēja divas lasītāju vēstules par un pret grēku nožēlošanu; *Diena* novembrī-decembrī - par Valodas likumu). Mediju diskurss

nediferencē etniskās un ideoloģiskās īpašības, pielīdzinot politiskā spektra daļījumu labējie/kreisie etniskajai diferenciacijai. Etnisko un ideoloģisko stereotipu saistība slēptā veidā izpaužas, piemēram, L. Fedosejeva izteikumā: "... в действительности противостояние идет не между латышами и русскими, а между этнорадикалами и демократами" (*Час* 18.05.99). To var interpretēt kā "latvieši ir etnoradikāļi, krievi – demokrāti."

Stereotipu atražošanu veicina tas, ka mediji neaicina citu tautību pārstāvjus pašiem stāstīt par savu pozitīvo pieredzi. *NRA* publikācija par čigāniem skar vēsturisko, vispārīnāto aspektu, ilustrējot stāstījumu ar vienu "paraugčigānu": "Otra tik izglītota un gudra čigāna kā dzejnieks un mākslinieks K. Rudēvičs mūsu valstī laikam nav" (*NRA* 06.07.99). Materiāls rāda abstraktu, bezpersonisku tautu, necenšoties parādīt konkrētos cilvēkus un viņu konkrētās problēmas šeit un tagad. Notiek etniskās grupas homogenizācija - tiek kultivēts uzskats, ka visi tautības pārstāvji ir vienādi.

Daļēji šo problēmu skaidro tas, ka mūsdienu Latvijas žurnālistikā ir vāji pārstāvēti *mākslinieciskie* žanri (portretintervija, reportāža), kas ierosina problēmas diskusijai un piedāvā individu subjektīvos viedokļus. Šo žanru specifika ļauj (un tā ir arī žanra prasība) *citam* parādīties tekstā kā līdzvērtīgam komunikatoram. Savukārt vēstulju vai personu izteikumu citēšana liedz autoram iespēju paskaidrot, argumentēt savu domu un apstrīdēt žurnālista vai cita sarunas biedra viedokli. Šādi viena teksta ietvaros tiek atražoti divi monologi, bet citēšana rada iespaidu, ka medijs publicē arī oponenta viedokļus.

Biežāk publikāciju iemesls ir *informatīvais iegans*, t.i., publikācijas pamatā ir *notikums*, novērojama darbība, nevis sabiedrībā pastāvoša problēma. (Salīdzinājumam, Latvijas TV pirmo reizi sagatavoja raidījumu par nepilsoņiem ar viņu piedalīšanos pēc 1998. g. 3. marta pensionāru piketa, kas izraisīja starptautiskas diskusijas par starpetniskajām attiecībām Latvijā). Publikācija "Bērni veido integrētu sabiedrību" (*Diena* 22.07.99) sniedza paplašinātu informāciju par latviešu un krievu bērnu vasaras nometni, taču avīze neierosināja tālākas diskusijas par bērnu audzināšanu etniski jauktā vidē, publicējot pedagogu, psihologu, vecāku viedokļus, pašu bērnu pieredzi.

Indivīdi var izjust grūtības, atklāti stāstot par etnisko attiecību problēmām, tāpēc par sarunas ierosinātājiem var kļūt izdomātie stāsti. Esam atraduši divas šādas publikācijas avīzē *Ресnyблукa*, bet žurnālos to vispār nav. Acīmredzot tas ir saistīts ar analītiskuma un žanriskas daudzveidības trūkumu Latvijas žurnālistikā.

Problēmas pamatā ir arī konfliktu risināšanas *diskursīvā* mehānisma trūkums, kas indivīdiem liek izvairīties no pretrunu nosaukšanas un apspriešanas, īpaši tādā konfliktu laukā kā etniskās attiecības. Daļēji šo pieņēmumu apliecina to tautību pieminēšanas biežums, pret kuriem pastāv visvairāk aizspriedumu: 1.5% izteikumu par ebrejiem un 3% par čigāniem, savukārt par ārzemniekiem 35 procenti. Savukārt, mēģinot runāt par problēmām, žurnālistus pieviļ meistarība un viņi sāk atražot ierastos stereotipiskos izteikumus (piem., publikācija "Žīdi valda pasauli" žurnālā *Kapitāls* 8/2000).

Hipotēzi ilustrē latviešu reakcija uz prezidentes V. Vīķes-Freibergas interviju BBC 2000.gada novembrī. Britu žurnālista jautājumi par etniskām attiecībām tika uztverti nevis kā mēģinājums noskaidrot situāciju un izdevība apgāzt stereotipus, bet kā nepieklājīga provokācija.

Programmas vadītāja tonis un intervēšanas stils bija vienpusīgs un nepieklājīgs... Nu neizdevās arogantajam britu televīzijas vadītājam ne samulsināt, ne iebāzt kabatā, ne pazemot un pēc tam pašam uzvaroši grozīties savā krēslā. (*Tālrāde. Tāldzirde*, 10.-17. novembris, 2000, 45.lpp.)

Jāatzīmē, ka arī veiksmīgas kooperācijas rezultāti netika izmantoti stereotipu laušanai. Minēsim divas iespējas 2000.gadā. Prese nav īpaši akcentējusi, ka Latvijas hokeja izlases uzvaru pret Krieviju pasaules čempionātā nodrošināja arī Latvijas krievi.

LTV "Panorāma", piemēram, savā reportāžā pasvītēja, ka ne visi Latvijas krievi priecājās par Latvijas izlases veikumu. Pēc čempionāta izcēlušos skandālu komandas iekšienē interpretēja kā valodas konfliktu.

Olimpiskajās spēlēs zelta un bronzas medaļas ieguva Latvijas krievi. Latviešu prese vēltīja viņiem mazāk uzmanības, nekā latviešu sportistam, kas ieguva otro vietu. Šis notikums varēja kļūt par pamatu diskusijai par etnisko un teritoriālo piederību, taču prese izmantoja šo izdevību tikai daļēji.

Etniski piesātināts novērtējums parādījās tikai lasītāju vēstulēs (divas *Dienā*, trīs *LA*), arī no ideoloģiskās pozīcijas: "viņi pārstāv... nelikvidētās pārkrievošanas sekas" (*Diena* 04.10.00); "Es kā savas valsts patriots negribu maksāt [prēmijas] tiem, kas ignorē manu valodu" (*LA* 07.10.00).

2.2.7 Publikācijas par multikulturālo vidi

Gada laikā esam atraduši tikai trīs publikācijas, kuras mēģināja pragmatiski izprast dzīves īpatnības multikulturalā vidē:

- "Bērni veido integrētu sabiedrību" (*Diena* 22.07.99) – paplašināta informācija, kas diemžēl nav izraisījusi turpmākas diskusijas;
- psihologa padomi par otras valodas mācīšanu bērniem (*Люблю* 9/99);
- par sadzīves nacionālismu skolā un bērnu vidū (*Республика* 10.02.99).

2.2.8 Publikācijas par noziegumiem

Prese neaktivizē noziedznieku etnisko piederību. Piemēram, prese neakcentēja, ka *krievs* apšaudīja *krievu* bērnodārzu Gulbenē 1999. februārī. Kaut gan jāatgādina, ka šajā gadījumā noziedznieka vārds konotēja viņa tautību un lasītāji varēja interpretēt šo ziņu kā etniskā nozieguma paraugu.

Divas publikācijas (*Республика* 26.07.99; *Diena* 27.07.99) par konfliktu starp policistu un čigānu jauniešu ("Čigānu neielaiž kafējnicā") liecina, ka minoritāšu pārstāvji drīzāk nokļūst mediju uzmanības centrā gadījumos, kad tiek laužta ierastā sociālā kārtība. Par spīti tam, ka tas ir etniskās diskriminācijas piemērs (Zemessardzes bataljona komandiera izteikums: "... jāņem vērā, ka neilgi pirms konflikta kafējnicā mēģinājuši iekļūt neatbilstoši ģērbtu, agresīvu un manierēs piedauzīgu čigānu jauniešu grupa"), notikums nekļuva par pamatu diskusijām par diskrimināciju Latvijas sabiedrībā. Tas lieku reizi ilustrē Latvijas žurnālistikas orientāciju uz *notikumiem* nevis *problēmām*.

2.2.9 Diskursa kontekstualitāte

Ārpus Latvijas komunikatīvā konteksta esošam lasītājam ir grūti izveidot koherentu priekšstatu par konflikta iemesliem, vēsturi un būtību. (Sal. prezidentes V.Viķes-Freibergas grūtības definēt etnisko attiecību problēmu intervijā BBC). Augsta konteksta kultūrā komunikatori izvairās no eksplīcītas runas, bet implicīti norāda uz grupas locekļiem kopējām zināšanām. Tas, ka runas priekšmets netiek eksplīcīti definēts un argumentēts, rada divējāda rakstura problēmas.

(1) Grupas locekļi nevar kritiski vērtēt izteikumus, jo tie nav formulēti un nepadodas diskursīvai apstrīdēšanai (*Rīgas Laiks* šos izteikumus noliedz ar ironiju, parādot to absurdumu, piemēram, rakstā "Latvietis un koks" Nr.9).

(2) Citas grupas locekļi nepieņem šos apgalvojumus, jo viņiem ir nepieciešamas eksplīcītas zināšanas par to, kas citiem ir kontekstuāli *pats par sevi saprotams*.

Izvērtie stāstījumi veidojas ap ideoloģizēto vēstures interpretāciju, šajās publikācijās ir visaugstākais emocionāli piesātināto vārdu īpatsvars. Tas mums ļauj apgalvot, ka domstarpības pastāv *ideoloģiskajā*, nevis *kultūras* dimensijā (Rietumu medijos aizspriedumi pasvītrot tieši sadzīves kultūras atšķirības). Vēstures interpretācija latviešiem ir iekļauta iekšējās komunikācijas kontekstā, kas bija pretstatīts padomju

oficiālajam diskursam, savukārt nelatviešu vēstures zināšanas balstās uz oficiālo interpretāciju, jo izaicinošais diskurss viņiem nebija pieejams. (Sal. III izteikumu “только и слышишь что у латышей - особая, уникальная судьба, дающая право на льготы”; Час: “большинство латышей живет в мифологическом мире, который они считают историей”).

2.3 Žurnālu analīze

Radio un TV programmās abas valodas, latviešu un krievu dzīves reālijas – tradīcijas, vārda dienas – kopā eksistē jau samērā organiskā veidā, sasaucoties latviešu un krievu programmu dīdžejiem radio, mainoties raidījumiem latviešu un krievu valodā TV kanālos. Laikrakstos, kā pārliecinājāmie iepriekš un kā liecina arī kontentanalīze, šādas līdzāspastāvēšanas nav – ir vai nu ignorēšana, vai abu kopienu nodalīšana, nemēģinot iepazīties ar ārpusgrupas piederīgajiem tuvāk.

Tā kā žurnālu publikācijās ir lielāks māksliniecisks (subjektivitāti paudošs) žanru īpatsvars, varētu paredzēt, ka žurnālos ir vairāk izvērstu materiālu par individu starpetnisko attiecību pieredzi. Taču pētījumā šī hipotēze neguva apstiprinājumu.

Latviešu žurnālos krievi tikpat kā nav sastopami, nav arī stereotipu par tiem. *Santā*, piemēram, gada laikā publicēta viena portretintervija (kopā 34) ar Latvijas krievieti, taču viņas etniskā piederība, kā arī starpetniskās attiecības, netika minēti. Retumis vien intervēto personu, dažādu profesionāļu, padomdevēju, uzvārdi liecina, ka Latvijā nedzīvo latvieši vien. To netiešā veidā apliecina arī *Santas* vāka fotogrāfijas, kuru izvēlētie modeļi nav vis tipiskas “latvju zeltenes”, bet varētu būt dažādu tautību pārstāves, par ko liecina arī modeļu vārdi.

Retos gadījumos intervētās personas mēģina salīdzināt un analizēt dažādu mentalitāšu, reliģiju pārstāvju kopdzīves iespējas (10/99, 11/99), bet šajā gadījumā tas attiecas uz musulmaņiem un latvietēm. Nedaudz par to, ka “lielas un mazas tautas nekad nevarēs viena otru saprast”, par strīdiem ar Maskavas draugiem par Latvijas krievu problēmu atrodams U. Meisteres rakstā “Tie, kam tikko divdesmit” (11/99). Galvenais secinājums - izglītība un pieredze ārpus Latvijas dod iespēju skatīties uz pasauli no abām pusēm, kā bērns, kuram ir abu tautību vecāki. Šis piemērs ir viens no retajiem, kurā ieskicēta svarīga tēma par jauktajām laulībām un to lomu stereotipu izvērtēšanā. Ir mēģinājums analizēt stereotipus medijos – to, kādās lomās žurnālisti parāda sievietes (A. Rožukalne, 10/99).

Retumis notiek arī stereotipu laušana: “Sportista uzvarai nav nekāda sakara ar nacionalitāti. ..pēc gadiem piecdesmit vairs nebūs nacionālo aizspriedumu, tiks vērtēta cilvēka personība,” saka norvēģis latvietei (2/99); “un man patīk, nu nosīt mani, bet man patīk, ka cilvēki ir tik ļoti dažādi,” saka N. Naumanis (1/99).

Tomēr žurnālā nav daudz arī kādu tradicionālu pozitīvu latvisku autostereotipu kultivēšanas, kādu sastopam laikrakstos. Vien “čaklie latviešu zemnieciņi” Nova Odesā, Brazīlijā (4/99), “latvieši ir lasītāju tauta” (8/99).

Atšķirīga ir žurnāla *Rīgas Laiks* politika. Portretējamo un intervējamo cilvēku izvēle liecina par žurnāla veidotāju apzinātu vēlmi lauzt stereotipus, rādīt oriģinālus, individualizētus un ļoti konkrētus cilvēkus to daudzveidībā. Žurnālā ir maz bezpersonisku, tipisku, “nekādu” seju.

I. Zandere kā svarīgāko gada laikā min pretrunīgo sabiedrības integrācijas procesu, ko iezīmē “krievu šovinistu marta demonstrācijas, referendum, pirmā čigānu tautības Saeimas deputāta kandidāta parādīšanās, Baltijas musulmaņu pieņemtais lēmums celt mošejas” (1/99).

Šajā žurnālā biežāk nekā citos stereotipi tiek apspriesti:

► “vai tur vainojami režisori ebreji”, amerikāņu filmu industrija, cīņa ar stereotipiem (1/99)

► Sarkanie un brūnie fašisti, leģionāru atceres diena un krievu un vācu politiķu reakcija uz to (turpat).

► I. Šlāpina stāstiņš par sadzīves nacionālismu – bezbiļetnieci krievieti un viņu nosodošo latvieti (turpat)

► Saruna ar B. Cilēviču – pret ideoloģiskiem stereotipiem, TF un Interfrontes analīze.

Publikācijas par albāņu un serbu attiecībām, transseksuāļiem, indiešu klasisko deju, japāņu geišām, pareizticīgo tradīcijām Latgalē apliecina žurnāla politiku rādīt dzīvi un cilvēkus daudzveidīgus, tādējādi cīnoties pret vienkāršošanu un stereotipu domāšanu, kaut arī publikāciju, kurās konkrēti stereotipi tiktu kritiski analizēti un apspriesti, nav daudz.

Retumis parādās arī stereotipi: “amerikāņiem tāda līdzietība nav visai izpausta” (4/99); “latviešu puķītes”, “latviskā pasaules izjūta”, apspriežot attieksmi pret puķu tirdziņu (5/99).

Jāuzsver, ka izdevums mēģina izvērtēt latviešu lomu Padomju valstī (piem., raksti par J. Kalnbērziņu, V. Lāci). Publikācijas faktiski atzīst mūsu laikabiedru reālo pieredzi, kas ļauj viņiem aktīvi iesaistīties publiskajā diskursā un veidot vēsturiski nepārtrauktu identitāti, kurā nav aizliegto tēmu. Turklāt padomju vēstures apspriešana lauž stereotipu par etniskās grupas homogēnumu un etniskās izcelsmes faktora tiešo saikni ar indivīda ideoloģiskajiem uzskatiem. Citu preses izdevumu un politiķu diskursā padomju vēsture netiek iekļauta. *LA*, piemēram, ir publicējusi aprakstu par lietuviešu sociālo uzvedību Padomju Savienībā, bet Latvijas PSR netika pieminēta.

Žurnālam nav raksturīga ikdienas preses tendence uz pašsausīšanos un problēmu noklusēšanu: “Mūsu paaudze vairs nav ar mieru, ka vienīgā īpašība, ar kuru latvieši pie katras izdevības lepojas, ir - mazvērtība” (9/99).

Žurnāla vāki ironiski ilustrē latviešu autostereotipus (kokos dzīvojošie cilvēki un raksts “Latvietis un koks” 9/99; šprotes, Lāčplēsis, garīgums 11/99; prezidente senajā laivā 12/99).

Iknedēļas sieviešu žurnāls *Люблю* 1999.g. publicējis 50 portretintervijas, t.sk. 1/4 ar latviešiem. Trīs gadījumos bija pieminēts, ka intervējamā/ās dzīvesbiedre/s ir citas tautības, taču kopdzīves problēmas netika aplūkotas. Arī publicētajās lasītāju vēstulēs psihologiem nebija jautājumu par starpetniskajām attiecībām.

Люблю 9.numurā ir ievietots izvērsts raksts par bērnu uzvedību un apmācību bilingvālā vidē. Šajā pētījumā tas ir vienīgais pragmatiskais raksts, kas apspriež starpetniskās attiecības, lauž stereotipus un, svarīgākais, sniedz padomus.

Vēl viens interesants etnisko attiecību rādītājs ir šīs problēmas vieta masu kultūrā. Tajā praktiski atspoguļojas, cik lielā mērā etniskās attiecības ir aktualizētas cilvēku ikdienas dzīvē. Kulturoloģija piešķir masu kultūrai lielu nozīmi sociālo jautājumu risināšanā. Piemēram, ziepju operas vai mīlestības romāni piedāvā indivīdiem atklāti apspriest tabu tēmas un piegādā attiecīgo diskursīvo materiālu. Žurnāla rubrikā *Невыдуманные истории* publicētie izdomātie romantiskie stāsti neaktualizē etnisko attiecību tēmas, tajos pat personu vārdi nenorāda uz citu etnisko piederību. Tas liecina, ka ikdienā indivīdi nesastopas ar etnisko attiecību problēmām, dzīvojot divās noslēgtās kopienās ar minimālu interakcijas lauku, un/vai neuzskata par iespējamu apspriest šādas problēmas publiski. Sociālajiem aktoriem nav diskursīvās pieredzes šādu konfliktu risināšanā, tāpēc viņi izvairās no publiskās apspriešanas. Jāatzīmē, ka arī paši publiskā diskursa organizētāji - žurnālisti – ir šīs pašas sabiedrības locekļi un viņiem piemīt tādas pašas problēmas, kas liedz viņiem kļūt par neitrāliem vidutājiem.

2.4 Kontentanalīzes rezultāti

Atlasē tika iekļauti izteikumi, kas satur vispārinošu spriedumu, nevis secinājumu, kuru kāds indivīds paudis, piemēram, tūrisma braucienā konstatējot, kādi ēdieni tiek pasniegti visbiežāk. Kontentanalīzē netika iekļauti tādi ideoloģiskie izteicieni, kas attiecas uz konkrētām personībām (politiķiem), bet tikai tie, kas stereotipizēja kādu grupu (pilsoņi, nacionālradikāļi) un iekļāva dalījumu mēs/viņi.

Daudz bija tādu izteicienu, kas, bieži atkārtojoties, radīja vienkāršotu, neapspriežamu tēlu vai spriedumu par kādu grupu, bet bija veidoti ļoti tēlaini, žurnālistiski spilgti un oriģināli, tāpēc kontentanalīzē netika iekļauti.

2.4.1 Etniskie un ideoloģiskie stereotipi

Kopējais analizēto vienību (stereotipu) skaits ir 1578 (skat. 1.tabulu). 1163 stereotipi sastopami latviešu avīzēs, 415 – krievu avīzēs. Šos skaitļus salīdzinot, jāņem vērā arī laikrakstu atšķirīgais apjoms, kas visiem latviešu izdevumiem ir krietni lielāks. Visvairāk stereotipu atrodams *LA*, vismazāk laikrakstā *Республика* (2.tabula). 55% ir ideoloģiskie stereotipi.

Tabula 1. Stereotipu skaits latviešu un krievu laikrakstos

	Skaitis	Procenti
latviešu	1163	73,7
krievu	415	26,3
Kopā	1578	100,0

Tabula 2. Stereotipu skaits dažādos laikrakstos

	Skaitis	Procenti
Diena	346	21,9
NRA	360	22,8
LA	457	29,0
Čas	146	9,3
PL	140	8,9
Respublika	129	8,2
Kopā	1578	100,0

Latviešu avīžu vidū etnisko stereotipu visvairāk ir *Lauku Avīzē*, krievu avīzēs to īpatsvars ir lielāks laikrakstā *PL*. Ideoloģisko stereotipu īpatsvars vislielākais ir laikrakstos *Республика* un *Diena*. Stereotipu skaits samazinās pēc jūnija (komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienas) vasaras atvaļinājumu laikā un kopumā samazinās gada nogalē.

2.4.2 Stereotipu autori

Stereotipu izteikumu autori pārsvarā ir žurnālisti, arī atsevišķi cilvēki, visbiežāk vēstuļu autori, kā arī politiķi (tab. 3). Latviešu avīzēs tie ir arī eksperti vai nevalstisko organizāciju pārstāvji, kas nav sastopami krievu avīzēs. Latviešu avīzēs sadalījums starp izteikumu autoriem ir vienmērīgāks, krievu avīzēs tie galvenokārt ir žurnālisti. Neliels skaits izteikumu autoru nav identificēti, vēl retāk tie ir pārpublicēti no citiem preses izdevumiem.

Tabula 3. Izteikuma autors latviešu un krievu laikrakstos,

Izteikuma autors	rindu%		kolonnu%		
	latviešu	krievu	latviešu	krievu	Kopā
žurnālists/redakcija	66,6%	33,4%	38,2%	53,7%	42,3%
politiķis	76,7%	23,3%	13,6%	11,6%	13,1%
experts, NVO	100,0%		13,4%		9,9%
indivīds/vēstule/vox pop	72,1%	27,9%	29,6%	32,0%	30,3%
slēpts	82,4%	17,6%	2,4%	1,4%	2,2%
citāts no citas avīzes	86,1%	13,9%	2,7%	1,2%	2,3%
Kopā	73,7%	26,3%	100,0%	100,0%	100,0%

Salīdzinot stereotipu autoru īpatsvaru atsevišķās avīzēs, redzama atšķirīgāka aina (tab. 4). *Dienā* to autori 27% gadījumu ir indivīdi (vēstuļu autori), gandrīz tikpat – žurnālisti, 20% eksperti, gandrīz tikpat politiķi. *NRA* puse izteicienu autori ir žurnālisti,

22% - indivīdi, 15%- eksperti. *Lauku Avīzē* žurnālisti un vēstuļu autori ir stereotipu autori 37% gadījumu, politiķi – 15%.

Starp krievu avīzēm izceļas *Čas* – te visbiežāk žurnālisti ir stereotipu autori – 71% (galvenokārt visi izteicieni sastopami rubrikā “Faksimile”), 20% autori ir lasītāji, atsevišķi indivīdi, nedaudz politiķu. Līdzīga aina ir laikrakstā *Республика* – 63% žurnālistu, 23% lasītāju, 11% politiķu, mazliet vairāk pārpublicējumu no citiem izdevumiem. Laikraksts *Панорама Латвии* krasi atšķiras – te vairāk nekā puse stereotipu autoru ir lasītāji (53%), 27% - žurnālisti, 19% - politiķi.

Tabula 4. Izteikuma autori dažādos laikrakstos, rindu %

Izteikuma autors	Diena	NRA	LA	Čas	PL	Resp.	Kopā
žurnālists/redakcija	13,5%	27,4%	25,6%	15,6%	5,7%	12,1%	100%
	26,0%	51,1%	37,4%	71,2%	27,1%	62,8%	42,3%
politiķis	33,5%	10,2%	33,0%	3,9%	12,6%	6,8%	100%
	19,9%	5,9%	14,9%	5,5%	18,6%	10,9%	13,1%
eksperts, NVO	44,9%	34,0%	21,2%				100%
	20,2%	14,8%	7,2%				9,9%
indivīds/vēstule	19,9%	16,8%	35,4%	6,1%	15,5%	6,3%	100%
	27,5%	22,3%	37,0%	19,9%	52,9%	23,3%	30,3%
slēpts	26,5%	23,5%	32,4%	11,8%	2,9%	2,9%	100%
	2,6%	2,2%	2,4%	2,7%	,7%	,8%	2,2%
citāts no citas avīzes	36,1%	36,1%	13,9%	2,8%	2,8%	8,3%	100%
	3,8%	3,6%	1,1%	,7%	,7%	2,3%	2,3%
Kopā	22,0%	22,7%	29,0%	9,3%	8,9%	8,2%	100%

Parasti stereotipu autori savu tautību tekstā nepiemin, uz to neatsaucas. No visiem analizētajiem materiāliem autori sevi identificē kā latviešus 52 reizes (latviešu presē), 1 reizi – krievu presē (tab. 10 pielikumā). Otrajā vietā seko identifikācija ar kādu tautību, kas nedzīvo Latvijā (26 gadījumi latviešu avīzēs, 3- krievu avīzēs). Šie gadījumi visbiežāk sastopami *Lauku Avīzē*. *LA* savu tautību visbiežāk identificē latviešu autori un ārzemnieki, līdzīgi tas ir arī *Dienā*, *NRA* to dara arī Latvijas krievi un citas tautības autori. Izteikumu autori sevi identificējuši ar Latvijas krieviem 8 reizes latviešu avīzēs un 3 reizes krievu avīzēs. Izteikumu autori kā čigāni 5 reizes minēti *LA*, 3 reizes kā autori minēti ebreji un tikpat – citas Latvijā dzīvojošās tautības.

Stereotipu autori biežāk nekā etnisko piederību eksplicīti nosauc savu politisko, ideoloģisko identitāti (11.tab.). Ļoti reti tiek nosaukta piederība pilsoņu vai nepilsoņu grupai, biežāk minēta cita politiskā identitāte. Latviešu presē tādas ir: represētie, Ministru prezidents, deputāts, JP līderis, pensionāre, TP atbalstītāja, zemnieks, 7.Saeimas deputāti, LC deputāti, bijušais VDK darbinieks, politologs.

12.tabulā redzams, kāda tipa autori nosauc savu etnisko piederību – visbiežāk uz to atsaucas vēstuļu autori, tad politiķi, retāk eksperti vai žurnālisti. Kā latviešus sevi visbiežāk identificējuši indivīdi, vēstuļu autori, tad politiķi un eksperti. Latvijas krievi bijuši eksperti, vēstuļu autori vai parādījušies slēptā veidā. Ebreji ir vēstuļu autori un eksperti, čigāni – politiķis, citas Latvijā dzīvojošās tautības parādās kā vēstuļu autori, bet starp ārzemniekiem ir dažāda tipa autori, izņemot žurnālistus.

Savu politisko identitāti visbiežāk nosauc indivīdi, vēstuļu autori (37%), kā arī politiķi (28%) un eksperti (22%).

2.4.3 Attieksme pret stereotipiem

Tikai 5% gadījumu sabiedrībā valdošie stereotipi tiek kritiski apspriesti, visbiežāk tiek atveidots *status quo* (60%) vai stereotipi tiek atražoti (34%) (6. tab.). Ja kritiski

apspriesto gadījumu īpatsvars latviešu un krievu presē ir līdzīgs, tad latviešu presē nedaudz biežāk atražo *status quo*, bet krievu presē stereotipus atražo.

Salīdzinot šo attieksmi dažādos preses izdevumos (7.tab.), redzams, ka *Dienā*, *NRA* un *Республика* visbiežāk stereotipi tiek kritiski apspriesti, bet to atražošana visintensīvāk vērojama laikrakstos *ИЛ* (54%) un *LA* (39%). Starp autoriem, kuri kritiski apspriež stereotipus, visvairāk ir žurnālistu – 43% (13.tab., kolonu %), to dara arī atsevišķi indivīdi, vēstuļu autori (26%) un eksperti (17%). Taču vēstuļu autori, kā arī žurnālisti ir arī vieni no biežākajiem stereotipu atražotājiem. Starp ekspertiem visvairāk ir tādu, kas kritiski apspriež stereotipus un visretāk tos atražo. Šie dati lieku reizi apliecina nepieciešamību presē biežāk dot vārdu speciālistiem, ekspertiem, nevalstisko organizāciju pārstāvjiem, nevis mūsu politizētajā vidē paļauties tikai uz politiķiem un pašu žurnālistu meistarību.

Žurnālistu darbība latviešu un krievu avīzēs ir līdzīga (14. un 15. tab.), krievu žurnālisti nedaudz biežāk atražo stereotipus, taču biežāk arī tos kritiski apspriež. Savukārt latviešu avīzēs politiķi ir biežāki stereotipu atražotāji un retāk tos kritiski apspriež nekā krievu avīzēs. Vēstuļu autori, atsevišķi indivīdi biežāk atražo stereotipus krievu, nevis latviešu avīzēs (45 un 39%). Salīdzinot dažādas avīzes, redzams, ka galvenās stereotipu atražotājas ir *LA* un *ИЛ*, biežāk kritiski apspriež stereotipus *Dienā*, *NRA* un *Республика*.

2.4.4 Izteikuma objekts

Kopumā visvairāk stereotipu izteikts par latviešiem (46%) un ārzemniekiem (35%), par Latvijas krieviem - 15%, retāk - par čigāniem, ebrejiem un citām Latvijas tautībām. Latviešu avīzēs stereotipu visvairāk ir par latviešiem (49%), krievu avīzēs – par Latvijas krieviem (37%). Taču, ja krievu avīzēs ir diezgan daudz stereotipu arī par latviešiem (34%), latviešu presē Latvijas krievi pieminēti krietni retāk (6%), bet biežāk pieminēti ārzemnieki (39%) (8.tab.).

Izteikumu objektu cita identifikācija stereotipos reti saistīta ar piederību pilsoņiem-nepilsoņiem vai pozīcijai-opozīcijai. Krievu avīzēs tie visbiežāk ir “негры”, “легионеры СС”, “мигранты”, “славянские жители СССР”, “власти”, “граждане – пикетчики”,

“русскоязычные”, “нелатыши”, “координатор группы поддержки прав человека”, “натурализованные граждане”, “латвийское правительство”, “латвийская интеллигенция”. Latviešu presē tie ir “politīki”, “varas iestādes”, “Latvija”, “Amerika”, “Latvijas tauta”,

“Vācija”, “leģionāri”, “prezidenta kandidāte”, “tauta”, “Lietuva”, “politiski represētais”. Stereotipi veidoti ne tikai saistībā ar etnisko piederību, bet arī piederību Latvijai, Latvijas zemei, Eiropai, eiropeiskām vērtībām. Ja stereotipizējama objekts ir latvietis, tad izteikuma autors par viņu visbiežāk ir indivīds, lasītājs (39%) vai žurnālists (36%). Par Latvijas krieviem stereotipus visbiežāk veido žurnālisti (43%). Tas pats attiecas uz pārējām Latvijas tautībām un ārzemniekiem.

Ārzemniekus visbiežāk stereotipizē žurnālisti, kā arī eksperti, NVO pārstāvji; vēstuļu autori un politiķi visbiežāk veido stereotipus par latviešiem, savukārt krievus piemin reti. Latvijas krievus visbiežāk stereotipizē žurnālisti, arī vēstuļu autori.

Latviešu avīzēs latvieši visbiežāk stereotipizēti lasītāju vēstulēs (39%) vai to darījuši žurnālisti (34%), krievu avīzēs tas ir otrādi – stereotipu galvenie autori par latviešiem ir krievu žurnālisti (47%), tad lasītāji (37%) (16., 17. tab.). Par Latvijas krieviem stereotipu autori latviešu avīzēs visbiežāk ir lasītāji (33%) un žurnālisti (31%), krievu presē otrādi: vairāk nekā pusē gadījumu par viņiem izteikušies žurnālisti, 32% gadījumu – lasītāji. Par ārzemniekiem vairāk stereotipus veidojuši žurnālisti, kam šie cilvēki vairāk pieejami.

Dienā par latviešiem vairāk izteikušies vēstuļu autori, par citām tautībām izteikumu autoru sadalījums ir diezgan vienmērīgs. *NRA* gan par latviešiem, gan ārzemniekiem vairāk izteikušies žurnālisti, par Latvijas krieviem – gan žurnālisti, gan “tauta”, par čigāniem – gan žurnālisti, gan eksperti. Stereotipi šajā izdevumā vairāk atrodami informācijas avotu sniegtajā informācijā, nevis žurnālistu paustajā. Žurnālisti to biežāk dara komentāros. Vēstulēs visbiežāk stereotipi parādās *Lauku Avīzē*.

Laikrakstā *Час* par visām tautībām, izņemot ārzemniekus, izteikumu autori galvenokārt ir žurnālisti. *ИЛ* izteikumu autori par visām tautībām, īpaši latviešiem, ir “tautas” pārstāvji. Laikrakstā *Республика* galvenokārt izsakās žurnālisti, taču par latviešiem – arī “tauta”. Kopumā ideoloģisko stereotipu gadījumos to autori visbiežāk bijuši žurnālisti (41%), “tauta” (30%) un politiķi (17%); ja stereotipi bijuši saistīti ar pozīcijas-opozīcijas partijām vai pilsonību, tad to autori biežāk bijuši politiķi. Pārējos gadījumos stereotipu autori parasti ir žurnālisti vai lasītāji. Latviešu avīzēs ideoloģisko stereotipu autori mazliet biežāk ir lasītāji, “tauta” (31%), tad žurnālisti (28%) un politiķi (22%). Krievu avīzēs ideoloģisko stereotipu autori visbiežāk ir žurnālisti (56%), retāk indivīdi (28%).

2.4.5 Tematika

Tabulā 9 redzams, ka materiāla galveno tēmu nav viegli noteikt, īpaši krievu avīzēs. Kopumā visvairāk stereotipu ir materiālos par politiku (21%), privāto dzīvi un sadzīves kultūru (20%), kultūras tematiku (11%). Salīdzinoši maz materiālu, kuru galvenā tēma ir etniskās tradīcijas, valoda un izglītība, cilvēka tiesības, nācijas tiesības. Materiālu tematiskais sadalījums latviešu un krievu avīzēs ir līdzīgs, latviešu avīzēs salīdzinoši vairāk materiālu par privāto dzīvi un sadzīves kultūru, krievu avīzēs – par nācijas tiesībām, ekonomiku un noziedzību.

Laikrakstos *Час*, *NRA* un *Diena* stereotipu vairāk ir materiālos, kuru galvenā tēma ir politika, *LA* – publikācijās par privāto dzīvi, *Республика* – par kultūru, valodu un

izglītību, ekonomiku, *III* – par nācijas tiesībām. Visvairāk stereotipu materiālos par politiku procentuāli ir laikrakstā *Час*.

Precizējot, kādi materiāli par kultūras tematiku tie ir, jāuzsver, ka latviešu avīzēs vislielākais skaits materiālu ir par latviešu kultūru (68%), par citu tautu kultūru (15%), par multikulturālām parādībām (11%), ievērojami mazāk (3,8% un 3%) - par citu Latvijas etnisko grupu kultūru un krievu kultūru. Krievu avīzēs pirmajā vietā ir materiāli par krievu kultūru (58%), citu tautu kultūru (30%), maz materiālu par latviešu un citu Latvijas etnisko grupu kultūru (3%).

Salīdzinot visus laikrakstus (25.tab.), par latviešu kultūru visvairāk materiālu ir *NRA* un *Dienā* (48% un 40%), viens materiāls *Республика*, neviena – laikrakstos *Час* un *III*. Par krievu kultūru visvairāk materiālu ir *Республика* un *Час*, neviena – *LA* un *III*. Citu etnisko grupu kultūra minēta laikrakstos *NRA* un *Республика*, citu tautu kultūra – vairāk *NRA*, *LA*, *Республика*, multikulturāla tematika- *Dienā*, mazāk – *Республика*.

Materiālos, kuru galvenā tēma ir politika, stereotipu autori visbiežāk ir žurnālisti (44%), tad politiķi un vēstulju autori (21%), par valodas un izglītības jautājumiem - žurnālisti un lasītāji (36%, 31%),

Tabula 9. Materiāla galvenā tēma, kolonnu %

galvenā tēma	latviešu	krievu	Kopā
politika	247	87	334
	21,2%	21,0%	21,2%
valoda, izglītība	100	35	135
	8,6%	8,5%	8,6%
cilvēka tiesības	8	6	14
	,7%	1,4%	,9%
nācijas tiesības	93	42	135
	8,0%	10,1%	8,6%
ekonomika	28	13	41
	2,4%	3,1%	2,6%
noziedzība	8	6	14
	,7%	1,4%	,9%
privātā dzīve/ sadzīve	302	5	307
	26,0%	1,2%	19,5%
etniskās tradīcijas	7		7
	,6%		,4%
kultūra	135	33	168
	11,6%	8,0%	10,7%
Cita tēma, grūti definēt	235	187	422
	20,2%	45,2%	26,8%
Kopā	1163	414	1577
	100,0%	100,0%	100,0%

cilvēka tiesību un nācijas tiesību jautājumos visbiežāk izteikušies lasītāji, par ekonomiku, noziedzību, privāto dzīvi un kultūru – žurnālisti. Izteikuma autors slēptā veidā visbiežāk parādās materiālos par nācijas tiesībām.

Salīdzinot stereotipu autorus latviešu un krievu presē, redzams, ka latviešu preses materiālos par politiku stereotipu autori ir žurnālisti (36%), diezgan daudz arī politiķu (26%) un atsevišķu indivīdu, vēstulju autoru (15%), kā arī ekspertu (10%). Krievu avīzēs materiālos par politiku autori visbiežāk ir paši žurnālisti (68%) un vēstulju autori (18%). Par valodu un izglītību izsakoties, latviešu izdevumos stereotipus veido gan žurnālisti (31%), gan “tauta” (32%), kā arī eksperti (18%). Krievu avīzēs dominē žurnālisti (51%), “tauta” (29%) un politiķi (17%). Materiālos par privāto dzīvi krievu presē kā stereotipu autori dominē lasītāji, indivīdi (60%) un šādu materiālu nav daudz; latviešu presē par to raksta vairāk un stereotipu autori ir gan žurnālisti (48%), gan indivīdi (28%), gan politiķi (13%). Par nācijas tiesībām izteikušies dažādi autori, abu valodu izdevumos dominējot “tautai” un žurnālistiem.

Ja salīdzinām materiālu tematiku ar rakstā pausto autora attieksmi pret stereotipiem (26.tab.), redzams, ka kopumā presē stereotipi visbiežāk tiek atražoti materiālos par valodu un izglītību (42%), par politiku (36%) un noziedzību (35,7%), taču rakstos par noziedzību tie arī gandrīz visbiežāk tiek kritiski apspriesti. Par etniskajām tradīcijām, kultūru, sadzīvi un ekonomiku visbiežāk tiek atražota esošā situācija.

Latviešu presē (27.tab.) stereotipi tiek kritiski apspriesti materiālos par cilvēka tiesībām un noziedzību, *status quo* atražots visbiežāk rakstos par etniskām tradīcijām, kultūru un privāto dzīvi. Stereotipus visbiežāk atražo materiālos par valodu un izglītību (45%), politiku (33%). Arī krievu presē (28.tab.) noziedzība ir tēma, kuras sakarā visbiežāk tiek kritiski apspriesti stereotipi. Esošā situācija visbiežāk tiek atražota materiālos par cilvēka tiesībām (83%), privāto dzīvi; stereotipi tiek atražoti materiālos par noziedzību, politiku, kultūru. Materiālos par politiku stereotipu atražošana biežāk notiek krievu presē, materiālos par valodu – latviešu presē.

Izteikuma objekta tautība dažādas tematikas izdevumos redzama 29. tabulā. Stereotipi par latviešiem visbiežāk parādās materiālos par etniskām tradīcijām (83%), politiku (55%), ekonomiku (52%), un valodu (48%). Stereotipi par krieviem visbiežāk parādās materiālos par cilvēka tiesībām (50%), valodu un izglītību (33,3%). Ebreji pieminēti rakstos par nācijas tiesībām, čigāni – cilvēktiesībām un kultūrai vēltajos materiālos. Citas Latvijas tautības minētas valodas un izglītības sakarā. Citu valstu tautu pārstāvji biežāk parādās materiālos par noziedzību (70%), privāto dzīvi (60%) un ekonomiku (44%).

2.4.6 “Mēs” un “viņi”

Kā presē tiek pozicionēti “savējie”? Latviešu avīzēs 46% gadījumu tie ir pozitīvi stereotipi, 23% - neitrāli un 32% izteikumu negatīvi vai ironiski. Krievu avīzēs pozitīvu pašvērtējumu skaits ir līdzīgs, taču krietni vairāk neitrālo vērtējumu un maz – negatīvo (13%). Salīdzinot latviešu avīzes, “mēs” vispozitīvākais ir *LA*, neitrālu vērtējumu visvairāk ir *Dienā*, negatīvu – *NRA*.

Starp krievu avīzēm “mēs” identificēti kā pozitīvi visbiežāk *ИЛ*, visretāk – *Уаc*. Īpaši maz negatīvu pašvērtējumu ir *ИЛ*, visvairāk - laikrakstā *Уаc*.

Latviešu avīzēs “viņi” kopumā pozitīvāk vērtēti nekā krievu avīzēs, kurās negatīvu vērtējumu par tiem, kas nepieder pie savējiem, ir vairāk – krievu avīzēs gandrīz puse “viņu” ir ar negatīvu identifikāciju (48%), latviešu avīzēs – 34%.

Pozitīvas, neitrālas un negatīvas “viņu” identifikācijas īpatsvars latviešu avīzēs ir līdzīgs – 30 līdz 35%. Visvairāk pozitīvs “viņu” vērtējums sastopams *LA* (39%). Salīdzinot krievu avīzes, redzams, ka laikrakstos *Уаc* un *Ресныблукa* negatīvu stereotipu par ārpusgrupai piederīgiem ir vairāk (54%), *Уаc* bijusi vismazāk neitrāla, taču tajā ir arī vairāk pozitīvu izteikumu par “viņiem (27%).

Kas ir šie “mēs”? Ja tie ir bijuši latvieši, tad viņi pozitīvi identificēti gandrīz pusē gadījumu, negatīva identifikācija sastopama 24%. “Mēs”, Latvijas krievi vērtēti krietni pozitīvāk, viņiem raksturīgas vairāk neitrālas identifikācijas un maz negatīvu vērtējumu (8%). Ebreju pašidentifikācija ir neitrāla un negatīva, citas Latvijas tautības 68% gadījumu devušas pozitīvu “mēs” identifikāciju. Ārzemniekiem raksturīga neitralitāte (42%), bet negatīvie un pozitīvie vērtējumi sadalās līdzīgi.

Latviešu avīzēs “mēs”, latvieši, pusē gadījumu identificēti pozitīvi, 26% gadījumu vērtējums ir negatīvs vai ironisks. Latvijas krievi vai ebreji kā “mēs” latviešu avīzēs parādās ļoti reti (1-2 reizes), ārzemnieku pašidentifikācija ir mazliet vairāk negatīva.

Krievu avīzēs “mēs”, latvieši, parādās mazliet biežāk, 48% gadījumu tie dod pozitīvu identifikāciju, “mēs”, Latvijas krievi, pārsvarā ir pozitīvi un neitrāli vērtēti, ebreju, citu Latvijas tautību un ārzemnieku krievu presē ļoti maz.

Kopumā latvieši kā “viņi” negatīvi identificēti 40% gadījumu, krievi – 53%. Par pārējām Latvijas tautībām un ārzemniekiem ir vairāk pozitīvas un neitrālas identifikācijas. Salīdzinot dažādās tautības, kas avīžu materiālos identificēti kā “viņi”, visvairāk negatīvu vērtējumu ir par latviešiem (43%).

Ja latviešu avīzēs latvieši identificēti kā svešie, tad viņu vērtējums ir diezgan sabalansēts – pozitīvi un negatīvi vērtējumi ir 35 un 36% gadījumu. ”Viņi”, Latvijas krievi, 68% gadījumu vērtēti negatīvi. Par ebrejiem vērtējumi ir sabalansēti – mazliet vairāk pozitīvo un neitrālo; čigāni, citas Latvijas tautības un ārzemnieki kā ”viņi” vērtēti pārsvarā pozitīvi un neitrāli.

Krievu laikrakstos “viņi”, latvieši, 59% gadījumu vērtēti negatīvi, “viņi”, Latvijas krievi, – 43% ar negatīvu identifikāciju. Ebreji, čigāni un citas Latvijas tautības vērtētas reti un pārsvarā pozitīvi, par ārzemniekiem “viņiem” ir vairāk neitrālu (42%) un negatīvu vērtējumu (40%).

Ja salīdzinām dažādās tautības, par kurām avīzēs tiek veidoti vai laužti stereotipi, jāteic, ka visbiežāk stereotipi tiek kritiski apspriesti, runājot par čigāniem, kā arī Latvijas krieviem. Esošā situācija tiek atražota visbiežāk par citām Latvijas tautībām un ārzemniekiem. Stereotipu atražošana saistāma ar izteikumiem par Latvijas krieviem un čigāniem.

Latviešu presē kritiski apspriesto materiālu īpatsvars vislielākais ir par čigāniem un latviešiem, par Latvijas krieviem vairāk nekā pusē materiālu stereotipi tiek atražoti. Arī krievu laikrakstos par “savējiem” stereotipi tiek biežāk kritiski apspriesti, bet par latviešiem tie tiek biežāk atražoti nekā par pašiem Latvijas krieviem, kaut arī ir diezgan liels materiālu īpatsvars, kuros autostereotipi tiek vienkārši atražoti.

Latviešu laikrakstos stereotipu lietošana notiek intensīvāk, runājot par Latvijas krieviem, ne latviešiem. Avīzē *Yac* stereotipu atražošana vairāk saistīta ar autostereotipiem, pārējās krievu avīzēs – otrādi. Ideoloģiskie autostereotipi latviešu un krievu laikrakstos atšķiras. Latviešu avīzēs attieksme pret ”mēs” tikai 35% gadījumu ir pozitīva, maz neitrālas attieksmes, daudz (54,8%) – negatīvas. Krievu avīzēs gandrīz pusē izteikumu “mēs” politiskajā kontekstā vērtēti kā pozitīvi, negatīva attieksme ir tikai 19% gadījumu.

Veicot salīdzinājumu pa atsevišķiem laikrakstiem, redzams, ka latviešu laikrakstu vidū vismazāk pozitīvu un visvairāk negatīvu vērtējumu par sevi politiskajā sfērā ir *LA*, pozitīvāks pašvērtējums ir *Dienā*. *Yac* izceļas ar lielu daudzumu neitrālu “savējo” vērtējumu, visbiežāk pozitīvu pašvērtējumu ir *III* – 70%.

Sadzīves un profesionālajā sfērā krievu laikrakstos situācija ir līdzīga, bet latvieši “mēs” vērtējumā nav tik ļoti paškritiski. Salīdzinot konkrētās avīzes, jāteic, ka visvairāk pozitīvu pašvērtējumu sadzīvē un profesionālajā darbībā atrodams *NRA*, visvairāk negatīvas attieksmes – *LA*, vismazāk *Dienā*. *Yac* atkal ir visneitrālākais, visvairāk pozitīvu sadzīvisku pašvērtējumu ir *III* (62%).

Veidojot politiskos stereotipus par “viņiem”, latviešu avīzes ir pozitīvāk noskaņotas – mazāk negatīvu, vairāk pozitīvu vērtējumu, krievu avīzēs 62% gadījumu ir negatīva vai ironiska attieksme un tikai 14% - pozitīva (latviešu avīzēs - 30%).

Apskatot atsevišķos laikrakstus, latviešu laikrakstu vidū visvairāk neitrālu vērtējumu ir *Dienā*, viskritiskākā pret “viņiem” ir *NRA*, pozitīvu vērtējumu vairāk *LA*. Starp nedaudzajiem pozitīvajiem “viņu” vērtējumiem visvairāk to ir *III* – 16%, vismazāk *Yac*. Šajā laikrakstā ir arī viskrasāk izteikta negatīva attieksme pret ideoloģiskajiem pretiniekiem.

“Viņi” arī sadzīves un profesionālajā sfērā latviešu avīzēs ir pozitīvāk novērtēti nekā krievu laikrakstos. Pozitīvo vērtējumu īpatsvars visās latviešu avīzēs ir līdzīgs, *LA* ir mazliet vairāk neitrālu vērtējumu un mazāk – negatīvo. Visu trīs krievu laikrakstu raksturojums ir ļoti līdzīgs.

Latviešu laikrakstos, ja stereotipizējama objekts ir latvietis un runa ir par politisku stereotipu, tad negatīva attieksme nav tik krasi izteikta, kā gadījumos, ja šis objekts, "viņš", ir Latvijas krievs – tad attieksme ir negatīvāka. Krievu presē gan par latviešiem, gan Latvijas krieviem politisku negatīvu stereotipu salīdzinoši ir krietni vairāk. Par Latvijas krieviem sadzīves un profesionālajā sfērā latviešu izdevumos ir mazāk negatīvu stereotipu, nekā politiskajā sfērā. Tas pats attiecas uz latviešiem krievu presē.

Salīdzinot izteikuma autora tipu un "mēs" politiskos vai sadzīves stereotipus, redzams, ka starp pozitīvajiem pašvērtējumiem sadzīvē visbiežāk tādi ir indivīdu izteikti, politiskie "mēs" pozitīvāki gan politiķu, gan indivīdu izteikumos. Neitrāli par savējiem sadzīvē visbiežāk izteikušies indivīdi, bet politiskajā sfērā – žurnālisti. Negatīvus izteikumus sadzīves sfērā par savējiem visbiežāk izteikuši indivīdi, vēstulju autori, bet par politiku – žurnālisti.

Ja izteikums ir bijis par "viņiem", tad pozitīvs sadzīvē tas visbiežāk bijis žurnālistu izteikumos, pozitīvs politiskajā sfērā – žurnālistu, tad politiķu izteikumos. Visvairāk neitrālu izteikumu gan politiskajā, gan sadzīves jomā izteikuši žurnālisti. Visvairāk negatīvu izteikumu par "viņiem" gan sadzīvē, gan politikā atrodami citātos no citiem izdevumiem un slēpta izteikuma autora gadījumā, krasi negatīvi ir arī žurnālisti par "viņiem" politikā.

Ja izteikumu autors ir žurnālists, tad pozitīvo, neitrālo un negatīvo vērtējumu skaits par savējiem, "mēs" politikas jomā, ir diezgan līdzīgs. Ja autors ir politiķis, tad vērojams krass pozitīvi vērtēto "mēs" pārsvars. Eksperti un autori, kas citēti no citiem preses izdevumiem, "savējos" vērtē krasi negatīvi. Indivīdu vērtējumā neitrālu izteikumu gandrīz nav, tie pārsvarā ir pozitīvi (47%) vai negatīvi. Latviešu avīžu žurnālisti un indivīdi ir diezgan kritiski noskaņoti pret savējiem, krievu avīzēs žurnālisti biežāk ir neitrāli, bet indivīdi – pozitīvi noskaņoti. Politiķi abu valodu izdevumos biežāk izsakās pozitīvi.

Sadzīves un profesionālajā sfērā visi autori biežāk piemin "mēs" pozitīvi vai neitrāli (izņemot ekspertus).

Par "viņiem" politikas laukā salīdzinoši visvairāk negatīvu vērtējumu izteikts citu preses izdevumu citātos, no slēpto autoru puses un žurnālistu spriedumos (62%). Politiķi un citu izdevumu citēti autori ir salīdzinoši bijuši arī vispozitīvāk noskaņoti. Krievu presē žurnālisti, politiķi un indivīdi ir bijuši salīdzinoši negatīvāk noskaņoti nekā latviešu presē.

Sadzīves negatīvos stereotipus par "viņiem" visbiežāk veido pārpublicējumu autori no citiem izdevumiem, anonīmie autori, kā arī indivīdi. Latviešu laikrakstos žurnālistu spriedumi bijuši visvairāk sabalansēti, daudz negatīvu spriedumu izteikuši indivīdi. Krievu avīzēs žurnālisti un politiķi bijuši viskritiskākie, vērtējot "viņus" sadzīvē un profesijā.

2.4.7 Materiālu forma

Stereotipi visbiežāk sastopami analītiskajos materiālos (41%), kā arī portretintervijās un reportāžās, vēstulēs un ielu intervijās, taču atrodami arī informatīvajos (16%). Latviešu avīzēs to visvairāk ir portretaprakstos, tad komentāros un vēstulēs. Krievu avīzēs portretu ir maz, stereotipi visbiežāk ir analīzēs un informācijās (19%).

Latviešu avīzēs stereotipi vēstulēs visvairāk ir sastopami *LA*, krievu avīzēs – *ИЛ*. Portretintervijās un reportāžās to daudz laikrakstā *LA*, analīzēs – visvairāk *NRA*. Informācijās stereotipi visbiežāk sastopami *Республика* un *Дienā*. Žurnālisti kā stereotipu izteikumu autori visbiežāk ir analītiskajos materiālos, politiķi – portretintervijās un analīzēs.

Stereotipi visbiežāk tiek kritiski apspriesti analītiskos materiālos, stereotipu atražošana visbiežāk notiek analītiskos materiālos, lasītāju vēstulēs un portretos.

Informatīvos materiālos stereotipu atražošana biežāk notiek krievu presē. Latvieši, Latvijas krievi, ebreji, citas Latvijas tautības stereotipos visbiežāk parādās analītiskos materiālos, čigāni, ārzemnieki – reportāžās un portretaprakstos. Vēstulēs visbiežāk stereotipizēti latvieši, reportāžās un portretaprakstos – ārzemnieki un latvieši, informācijās – latvieši.

No 1578 stereotipiem 339 laikrakstos pozicionēti tā, lai tie pievērstu uzmanību – izcelti virsrakstos, ietverti līdos, izvietoti labi pamanāmās vietās. Virsraksts un ilustrācija pastiprina stereotipu biežāk krievu avīzēs; līds, izvietojums un vairāku šo elementu pielietojums – latviešu avīzēs. Virsrakstā visbiežāk stereotips parādās *ИИ* un *Республика*, līdā visbiežāk tas parādās *Dienā*, *NRA* un *Республика*, ilustrācija izceļ stereotipus laikrakstā *Республика*, izvietojums – *Diena* un *NRA*, vairāki elementi – *Diena* un *Республика*.

Stereotipi *Dienā* nav regulāri koncentrēti kādā konkrētā vietā laikrakstā. Ir, protams, noteiktas lappuses, kur tie parādās biežāk – lapās, kurās nav ziņu materiālu, piemēram kultūras lapā, pēdējās divās avīzes lapaspusēs (“Privātās dzīves” un “Dienas cilvēks” rubrikas materiālos). Gada sākumā “Privātās dzīves” rubrikas publikācijās par precētiem un neprecētiem pāriem, kuros katrs pārstāv citu tautību, varēja atrast gan stereotipus, gan citas tautības dzīvesbiedra nodēvēšanu, piemēram, par izcilu kulināru.

Kad *NRA* aprīlī mainījās - kļuva biežāka un krāsaina – arī stereotipu daudzums samazinājās. Taču tos bija vieglāk ieraudzīt, pateicoties apakšvirsrakstiem un līdiem. Laikrakstā *Час* stereotipi visbiežāk sastopami materiālos rubrikā “Faksimile”. Kā redzams, katra analizētā izdevuma politika, attiecības ar auditoriju, populisma līmenis parādās arī etnisko un ideoloģisko stereotipu klātbūtnē, daudzumā, izvietojumā, attieksmē pret tiem, veidā, kā tos pasniedz. Šis atsevišķais pētījums parāda arī katra laikraksta raksturīgās iezīmes plašākā perspektīvā.

2.5 Turpmāko pētījumu virzieni

Latviešu un krievu valodas diskursu augsta kontekstualitāte, ko pierāda šis pētījums, liecina par indivīdu izvairīšanos no tiešas publiskas diskusijas par savstarpējo attiecību problēmām. Medijos etnisko aizspriedumu diskurss ir rets vai katrā ziņā tas neparādās kā plaši formulēts dienas kārtības jautājums. Aizspriedumi turpina pastāvēt individuālo priekšstatu līmenī un, iespējams, tiek atražoti interpersonālajā komunikācijā savas grupas iekšienē. Šie aizspriedumi ir “visiem zināmo lietu” kategorijā, grupas iekšienē tās ir “pašas par sevi saprotamas lietas”, kuras lieku reizi nav jāapspriež. Lai noskaidrotu, kā un kādi stereotipi tiek atražoti interpersonālajā saziņā grupas iekšienē, ir jāveic etnometodoloģiskie pētījumi.

3 Atsauces

- Allport G. (1958) *The nature of prejudice*. New York.
- Deschamps J. & Doise W. (1979) "L'effet du croisement des appartenances catégorielles", in W.Doise (ed.) *Expériences entre groupes*. Paris: Mouton.
- Doise W. (1978) "Images, representations collectives et idéologiques dans la psychologie sociale", in *Social Science International* 17(1): 41-69.
- Gaertner S., Mann J., Murrell A., Dovidio J. (1989) "Reducing intergroup bias: The benefits of recategorisation," *Journal of Personality and Social Psychology*, 57:239-249.
- Gaertner S., Mann J., Dovidio J., Murrell A., Pomare M. (1990) "How does group cooperation reduce intergroup bias?" *Journal of Personality and Social Psychology*, 59:692:704.
- Лебедева Н. (1995) "Новая русская диаспора" // Г.Бордюгова (ред.) *Межэтнические отношения в России и СНГ*. Москва: АИРО-XX.
- Levine R., Campbell D. (1972) *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behaviour*. New York: Wiley.
- Lippman W. (1922) *Public Opinion*. New York.
- Rothbart J., John O. (1985) "Social categories and Behavioural Episodes", *Journal of Social Issues*, 3(41): 81-104.
- Солдатова Г. (1998) *Психология межэтнической напряженности*. Москва: Смысл.
- Sherif M. (1966) *Group conflict and cooperation*. London: Routledge.
- Šulmane I., Kruks S. (1998) *Projekts "Ceļā uz pilsonisku sabiedrību". Masu saziņas līdzekļu materiālu saturs analīze. Atskaite*. Rīga.
- Tajfel H. (1981) *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press.
- Tajfel H., Turner J. (1986) "The social identity theory of intergroup behaviour", in S.Worchel & W.Austin (eds) *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- van Dijk T. (1984) *Prejudice in Discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- (1987) *Communicating Racism*. Newbury Park: Sage.
- (1991) *Racism and the Press*. London: Routledge.
- (1993) *Elite Discourse and Racism*. London: Sage.
- Zepa, B., Kārklīņa, R. (1995) "Latvija un Eiropa: konkurējošās vai saskanīgās identitātes"// E. Vēbers, R. Kārklīņa (red.) *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. Rīga: Zinātne.
- Wilder D. (1978) "Reduction of intergroup discrimination through individuation of the out-group," *Journal of Personality and Social Psychology*, 36: 1361-1374.
- Wilder D. (1986) "Cognitive factors affecting the success of intergroup contact", in S.Worchel & W.Austin (eds) *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall.